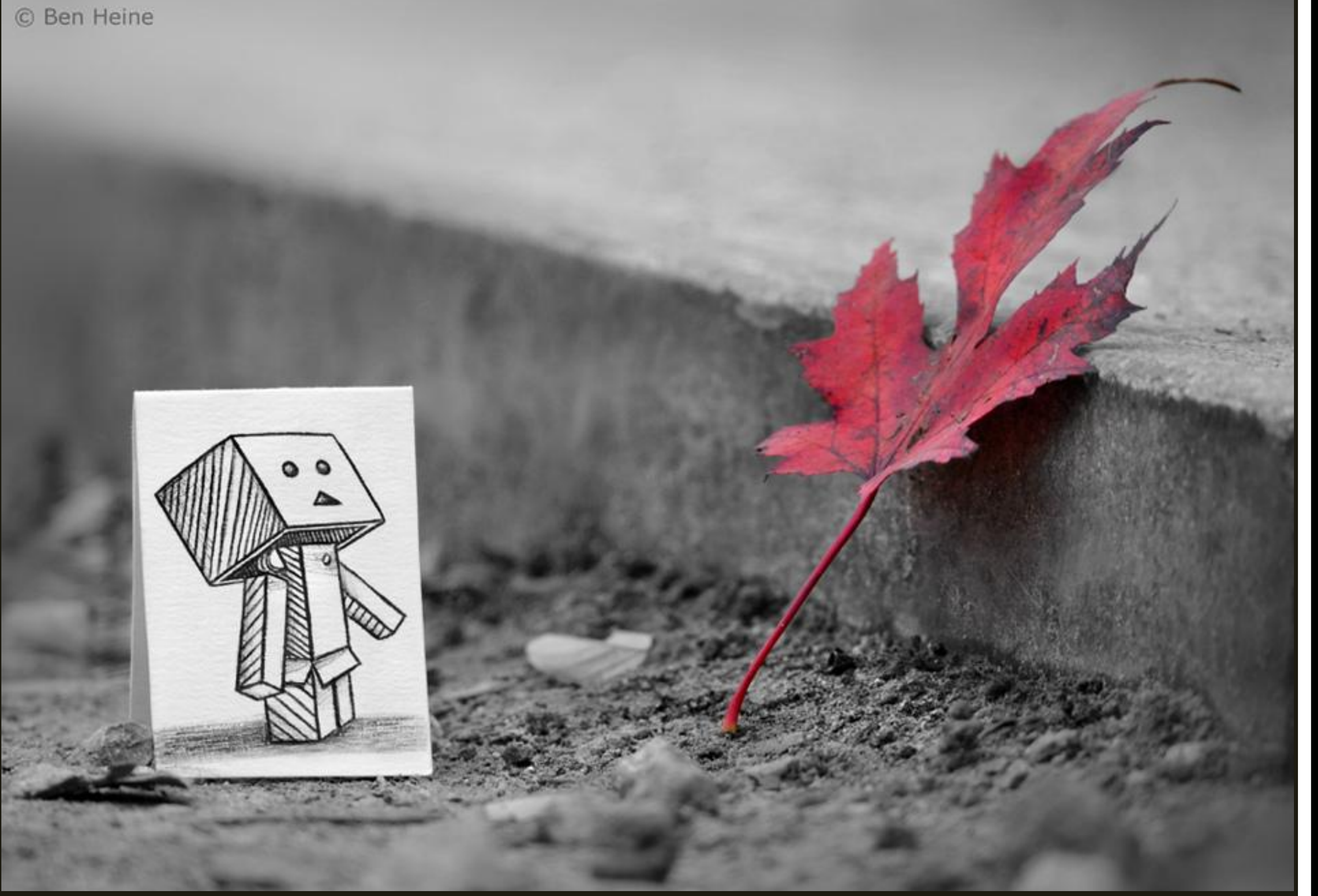

Sen insansın, homo-economicus değilsin!

Mehmet Yılmaz

DerinDüşünce
Fikir Platformu

Bu kitap Derin Düşünce Fikir Platformu'nun okurlarına armağanıdır.

www.derindusunce.org

Liberalizmin Kara Kitabı
Derin Göz
Para Yenir mi?
Derin İnsan
UMBERTO ECO
Baudolino

İçindekiler

Önsöz

Avusturyalı romancı **Robert Musil**'in başyapıtı *Niteliksiz Adam*, **James Joyce**'nin *Ulysses* ve **Marcel Proust**'un *Geçmiş Zaman Peşinde* adlı eserleriyle birlikte 20ci asır edebiyatının temel taşlarından biri. Bu devasa romanın bitmemiş olması ise son derecede manidar. Zira romanın konusunu teşkil eden meseleler bugün de güncelliğini koruyor. Biz "modernler" teknolojiyle şekillenen modern dünyada giderek kayboluyoruz. İnsan'a has nitelikleri makinelere, bürokrasiye ve piyasaya aktardıkça geriye niteliksiz bir Ben'lik kalıyor. İstatistiksel bir yaratık derekesine düşen İnsan artık sadece kendine verilen rolleri oynayabildiği kadar saygı görüyor: Vatandaş, müşteri, işçi, asker... Etik ve estetik tercihlerini yani hürriyetlerini yitiren modern insanlar neden bu duruma düştüler?

İnsan'ı sevmek, eşyayı kullanmak gerekiyordu, tam tersi oldu. Eskiden teknoloji ve para insanlara aitti, insanlar bunları kullanırdı. İçinde yaşadığımız çağa baktığımızda ise insanların teknolojiye, devlete ve ekonomiye adeta yakıt olduğunu görüyoruz. Modern sistemler tarafından öğütülüyor insan; eşya gibi kullanılıyor. İnsanî değerler serbest piyasada mal gibi alınıp satılıyor. İnsan kendi eliyle yaptığı makinelerin, piyasa ve devlet gibi sistemlerin altında ezilmiş vaziyette. Liberalizm, sosyalizm veya İslâmcılık gibi aynı kumaştan dikilmiş modern elbiseler arasında seçim yapmak özünde seçimsizlikten ibaret. *"Sorunlar, onları üretenlerin mantığı ile çözümlenemez"* diyordu Albert Einstein. Gerçek şu ki pozitivizmin sebep olduğu sorunları pozitivist fikirlerle çözmeye imkân yok.

Makinelerin dişli çarkları arasında kaybettiğimiz **İnsan**'ı Niteliksiz Adam'ın sayfalarında arıyoruz; dünya edebiyatının en önemli eserlerinden birinde. Çünkü bilimsel ya da ekonomik düşünce kalıplarına sığmayan, aşkın bir **İnsan** tasavvuruna ihtiyacımız var. Homo-economicus ya da homo-scientificus değil. Hürriyetinin yani mes'uliyetinin şuuruyla yaşayan... ve ölen, sadece **İnsan**.

[İnsansız Medeniyet?]

> *« … Niteliksiz Bir Adam, Adamsız Niteliklerden Oluşur… insanı onca uzun bir zaman boyunca evrenin merkezi kabul eden, ama artık asırların akışıyla kaybolmaya yüz tutmuş olan hümanizm […] çeşitli güçlerden oluşan bir yumağın içindeyiz, insan ne yaparsa yapsın hiç ama hiç önem taşımıyor!… »*

Sanat'ın gücü

Bazı romanlar vardır, onlarca felsefe kitabından daha etkilidir. Sanat'ın gücüdür bu. Hissettirir, kavramlara, kelime libaslarına ihtiyaç duymadan, kalpten kalbe akar. Arendt, Foucault, Freud gibi kıymetli yazarların modernite eleştirilerinde anlattıklarını bir çırpıda hissediverirsiniz. Sanatçı roman kahramanının gözünden bir devrin fotoğrafını çeker. Bir sahne, bir diyalog veya bir mırıldanış ile gözleriniz birden bire açılıverir. Avusturyalı yazar Robert Musil'in ünlü eseri "Niteliksiz Adam" (alm. *Der Mann ohne Eigenschaften*) işte böyle bir roman. Hatta çok daha fazlası! Zira sadece bir devri anlatmakla yetinmiyor. Toplumdaki zihniyet değişimini ve manevî değerlerin maddiyat ile yer değiştirmesini gözler önüne seriyor. Nazizmin toplama kamplarını, komünizmin soykırımlarını, iki dünya savaşını mümkün kılan fikrî zeminin nasıl oluştuğunu anlıyorsunuz bir çırpıda.

Musil okurken akıp gitmekte olan bir nehrin kıyısına oturmuş, sakin bir gezgini dinliyorsunuz sanki. Nostalji yok. Taraf tutmak yok, saldırmak, sataşmak yok. Anlatma tarzı akıl verir bir tonda değil, herhangi bir ahlâkçı perspektifte hiç değil. ***Ulysse*** (Joyce) ve ***Kayıp zamanın peşinde*** (Proust) ile birlikte 20ci asrın en büyük üç romanından biri olduğunu söylüyor Thomas Mann. Ünlü yazar şöyle yazmış günlüğüne ***Niteliksiz Adam*** için:

> *"Işıltılar saçan bu kitap epik komedi ile deneme arasındaki hassas dengeyi çok iyi muhafaza ediyor. Tanrı'ya şükürler olsun ki bu artık bir roman değil alışılmış mânâda. Goethe'nin dediği gibi her mükemmel eser kendi türünü aşar ve mukayese kabul etmez yeni bir şey olur. Alaycı tarzı, zekâsı ve maneviyatı ile bu eser son derecede dini, çocuksu ve şiirsel"* (Biografisinden)

Niteliksiz Adam'ın faziletleri

Thomas Mann gibi "epik komedi" filan demeyeceğim de… acayip diyeceğim. Gerçekten acayip. Bir kere çok kalın bir kitap. Birinci cilt 864 ve ikinci cilt 1310 sayfa olmak üzere bitmemiş haliyle 2000 sayfadan fazla! Roman kahramanının adı bile yok, "niteliksiz adam" diye geçiyor başlangıçta. Sonradan isminin Ulrich olduğunu öğreniyoruz ama soyadı yok yine de. Makineleşmenin, modern yaşamın, değişen ilişkilerin içinde kaybolmuş bir insan Ulrich. Adeta anonim, herkes ve hiç kimse olan biri. Fakat yazar sadece Ulrich'in psikolojik tahlilini yapmakla yetinmiyor. Musil'i okudukça toplumun içinde eriyip giden bireyle birlikte bu yeni zihniyetin siyasete, bilime, çalışma hayatına hatta aşklara eklemlenmesini de görüyorsunuz.

Teknoloji ve ticaret ile şekillenen yeni kentler insanlara hizmet etmiyor. Aksine insanları buğday gibi öğütüyor. İnsan mevhumu bu fabrika-kentlerde şeyleştiriliyor. Kimsenin kontrol etmediği devasa makinelerin küçük ve önemsiz birer dişli çarkı haline geliyor bireyler:

> *"… Niteliksiz Adam bir pencerenin arkasında durmuş, bahçenin havasıyla örülü incecik yeşil filtreden kahverengimsi caddeye bakıyor, on dakikadan beri saat tutarak bakış alanını içten içe kaynayan bir koşuşmayla dolduran otomobilleri, arabaları, tramvayları ve uzaktan yüzleri silik gözüken yayaları sayıyordu; bir gelip geçme hareketi içersindeki kitlelerin hızlarını, açılarını, canlı güçlerini ölçüyordu; bu kitleler dikkati yıldırım hızıyla kendilerine çekiyorlar, sımsıkı tutuyorlar, yeniden bırakıyorlardı; ölçüsü olmayan bir zaman parçası boyunca bu dikkati onlara karşı direnmeye, kendini onlardan koparmaya, birinden bir sonrakine sıçramaya, kendini ona doğru atmaya zorluyorlardı; kısacası, Niteliksiz Adam bir süre kafasında hesap yaptıktan sonra saati gülerek cebine koydu ve saçmalamış olduğunu saptadı. — Eğer insan dikkatin sıçramalarını ölçebilseydi, göz kaslarının çalışmasını, ruhun sarkaç hareketlerini ve insanın kendini bir caddenin akışı içinde ayakta tutabilmek için harcamak zorunda olduğu çabanın tümünü hesaplayabilseydi, o zaman büyük bir olasılıkla — Niteliksiz Adam, böyle düşünmüş ve oyun oynarcasına olanaksızı hesaplamaya çalışmıştı — ortaya, Atlas'ın dünyayı taşımak için gereksindiği gücü gölgede bırakan bir büyüklük birimi çıkardı ve insan günümüzde hiçbir şey yapmayan bir insanın bile ne büyük bir çalışma gerçekleştirdiğini ölçebilirdi …"* (Ahmet Cemal'in tercümesinden)

Modern insanı ve adına "ilerleme" denen bu gerileme dönemini eleştiren bir çok roman ve deneme yazılmıştır elbette. Meselâ kıymetli yazarımız Alper Gürkan'ın şubat ayında tanıttığı Ivan Gonçarov'un Oblomov adlı roman ya da Türk edebiyatından Sait Faik'in yazdığı **Lüzumsuz Adam** (1947) ve Yusuf Atılgan'ın yazdığı **Aylak Adam**(1959) hatırlanabilir. Ancak Türk düşünürler ve yazarlar bugüne kadar tatmin edici bir mondernite eleştirisi yapamadılar. Gelecekte de bunu görme ihtimalimiz pek yok. zira Türk modernleşmesi

Avrupa'nın aksine iç dinamiklerimizin neticesinde olmadı. Yükselen bir burjuvadan, zemin kaybeden bir aristokrasiden, bir Türk endüstri devriminden veya sınıf kavgalarından bahsedemeyiz. Modernleşme bizim için başkasının ceketini giymekten ibaret oldu. Alaturka modernleşmemiz Avrupa'nın tersine tepeden inme, faşizan yöntemlerle gerçekleşti. Atatürk'ün yasakladığı giysiler, zorla tango yaptırdığı kızlar, şapka devrimine muhalefetten asılanlar, Türkçeleştirilen Ezan, alfabe ve lisan devrimiyle köklerinden koparılan bir millet… Bu sebeple biz daha çok Kemalizm eleştirisi yapan fikir eserleriyle kendimizi tedavi etmeliyiz öncelikle.

Niteliksiz Adam'ın yazılmasını mümkün ve gerekli kılan koşullar

Viyana'ya ve Niteliksiz Adam'a dönecek olursak… Evet, Robert Musil sıradan bir insan değildi ama yaşadığı devir de sıradan bir devir değildi: 1880 – 1942 yılları arasındaki hayatı Avrupa tarihi açısından çok ilginç bir dönem. Başlangıcında blimsel ilerlemenin tüm insanlığa refah ve barış getireceğine adeta iman edilen, Tanrı fikri ile bağların zayıfladığı, hümanizmin tavan yaptığı 1900′ler. (Bkz. E-kitap: *Bir pozitivizm eleştirisi*) Ardından gelen iki dünya savaşı, bilimsel ve teknik ilerleme "sayesinde" bir ölüm ve yıkım makinesine çevrilen Avrupa kıtası: Trenlerle bir cepheden diğerine sevk edilebilen yüzbinlerce asker, telgraf sayesinde eşgüdümü sağlanan birlikler, uçaklar, zehirli gazlar, makineli tüfekler, bombalar… Bilim ve teknolojinin iyilik kaynağı ol**ma**dığını acı içinde keşfeden bir Avrupa: Yıkılan şehirler, katledilen milyonlarca sivil. (Bkz. E-kitap: *Ulus-Devlet Sorunu*)

Yine bu dönem, faşizmin yükselişinin ve nihayet içine Ekim Devrimi'nin sığdığı, hatta soğuk savaşın tohumlarının atıldığı acayip bir zaman dilimi. Tabi aynı zamanda sivil hayatta da bilim ve tekniğin, özellikle 1800′lerden sonra büyük bir hızla ilerlediğini unutmayalım. Kapitalizm artık tamamen kurumsallaşıyor! Hızlanarak biriken servetlerin sürekli el değiştirdiği, toplumsal hiyerşinin ve ekonomik sınıfların sarsılması ve halkların kendi değerlerine yabancılaşmaları… Paralel olarak aristokrasinin güç kaybı ve burjuva sınıfının yükselişi, siyasî iktidara ortak oluşu. Bütün bu teknik ve ekonomik sarsıntılar zaten kırılgan olan değer yargılarının alt üst olmasına yol açtı ister istemez. Ardından gelen ise Teknoloji ve Para ile aynı hızda ilerleyen bir yozlaşma ki bu süreç günümüzde hâlâ devam etmekte.

Musil'in tanıklık ettiği bu teknik, ekonomik ve siyasî çalkantılar ister istemez sanat, felsefe ve edebiyatta büyük bir yankı buldu. Bu devri düşünürken psikanalizde **Sigmund Freud** ve **Alfred Adler,** felsefede **Henri Bergson, Ludwig Wittgenstein, Arthur Schnitzer, Hugo von Hofmannsthal, Schonberg**; sanatta **Adolf Loos, Gustav Klimt, Egon Schiele,** edebiyatta ise **Hermann Broch, Franz Kafka, Marcel Proust, James Joyce** ve **Robert Musil** hatırlanması gereken isimlerden.

Sadece yaşadığı devir itibariyle değil mekân itibariyle de Musil baş köşede oturuyor: Viyana. O devir Viyana'sının fikir ve sanat hayatı çökmekte olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile taban tabana zıt bir manzara arz etmekte. Bütün şehir adeta bir düşünce kuruluşuna dönüşmüş vaziyette. Resmî ve gayrı resmî dernekler, gruplar toplanıyor, bildiriler, kitaplar yazılıyor. Aydınlar, iş adamları, siyasetçiler ve sanatçılar imparatorluğun ve insanlığın geleceği üzerine teoriler geliştirmekteler. Yukarıda saydığımız sanatçı ve düşünürlerin çoğunluğunun bu şehirde yaşadığını da söylersek herhalde Musil'in Viyana'sının önemi daha iyi anlaşılmış olur.

Yeni bölümlerde bu romanın sorguladığı diğer sahalara değineceğiz. İnsan – Şehir yabancılaşmasını çok güzel resmeden şu alıntıyla bu bölümü bitirelim:

> *"... Yıllar sürmüş bir ayrılığın ardından geri dönen bir insan imparatorluğun başkenti Viyana'da olduğunu gözü kapalı anlardı çünkü adı konması, tanımlanması olanaksız bir gürültü vardı. Şehirler de insanlar gibi yürüyüşlerinden tanınırlar. Viyana'ya geri dönen biri de gözlerini açtığında caddelerdeki hareketten yansıyan özgün havayı hemen yakalayabilirdi. [...] Demek ki şehrin ismine özel bir değer vermeye gerek yok. Bütün büyük şehirler gibi bu şehir de düzensizlikten, değişimden, ilerlemeden, adım uyduramamaktan, herşeyin çatışmasından, bunların arasındaki karmaşık ilişkilerden, yollardan ve tıkanıklıklardan, büyük ritmik vuruştan, bütün ritimlerin birbiri karşısındaki sonsuz uyumsuzluklarından ve yer değiştirmelerinden oluşmaktaydı. Bir bütün olarak binaların, yasaların, yönetmeliklerin ve geleneklerin dayanıklı malzemesinden yapılmış bir tencerede fokur fokur kaynar gibiydi..."*

Teknoloji ve Para

16cı asra kadar Teknoloji ve Para İnsan'a aitti, insanlar bunları kullanırdı. İçinde yaşadığımız asra baktığımızda ise İnsan'ın Teknoloji ve Para'ya ait olduğunu, kullanı-L-dığını, insanî değerlerin alınıp satıldığını görüyoruz. İnsan kendi eliyle yaptığı makinelerin, piyasa ve devlet gibi sistemlerin altında ezilmiş vaziyette. Ne oldu? İnsanlığın pusulası ne zaman şaşırdı? Daha da önemlisi **adına "ilerleme" dediğimiz bu gerilikten kurtulabilecek miyiz bir gün?** Yoksa teknik ve ticarî yobazlık insanlığın değişmez kaderi mi olacak? Sanırım ideolojik çekişmelerin ötesine geçmek gerek artık; liberalizm, sosyalizm ve islâmcılık gibi aynı kumaştan dikilmiş elbiseler arasında seçim yapmak bizi bir yere götürmeyecek. Max Weber'in isabetle teşhis ettiği gibi:

> *"Hangi politik sınıf muzaffer olacak? Bir önemi yok bunun. Bahar çiçekleri değil bizi bekleyen, soğuk, karanlık bir kutup gecesi. Hiç bir şeyin olmadığı yerde sadece imparator değil proletarya da kaybeder [...]* ***Ahlâkî kaygıların yerini teknik/ticarî kaygıların aldığı bir dünyada yaşıyoruz.*** *Vicdanların, inançların, kahramanlıkların ve mânâların yok olduğu bu dünyada* ***akıl*** *da yok artık,* ***hesap*** *var. "* (**Wissenschaft als Beruf – Politik als Beruf**: ing. Fr.)

1919,2644

Geistige Arbeit als Beruf

Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund

Zweiter Vortrag:

Max Weber

Politik als Beruf

Königl. Bibliothek Berlin

München und Leipzig
Verlag von Duncker & Humblot
1919

İlk bakışta şok edici sözler bunlar. Çünkü akıl ile hesabın zıtlaşmasına alışık değil bizim akıllarımız. Hesap kitap yaparız, rakamlara, göstergelere bakarız. **"Akılcı, rasyonalist, bilimsel ve objektif"** kararlar alırız. Modern dünyada böyle yürür bu işler. Tabi Weber bizi duysaydı bu sözlere itiraz edebilir ve şöyle diyebilirdi:

"Kardeşim madem o kadar ilerlediniz, nasıl oluyor da insanlık tarihinde hiç görülmemiş büyüklükteki katliamları, yıkımları son yüzyıla sığdırdınız? Ne biçim hesap adamısınız ki 5 dakika durup geçmişin muhasebesini yapmıyorsunuz? Kravatlı teröristleriniz sahte krizler çıkarıyor, Piyasa yoluyla artık firmaları değil bütün bütün memleketleri yutmaktalar [Bkz. Kriz çıkarma özgürlüğü]. En "uygar" ülkeleriniz petrol çalmak için Iraklı çocukları öldürüyor ve ötekiler de seyrediyor. Neyin ilerlemesinden bahsediyorsunuz siz?"

Bilimde ve ticarette ilerledikçe ahlâken çöküyoruz. Kimi islâmcılar bu çöküşün faturasını batıya kesiyor çabucak. ***"Ötekilerin suçu"*** diye kendilerini aklıyorlar. Kimileri ise Bilim'i ve Para'yı ya da Kapitalizmi suçluyor. ***"İstemezük! Gavur icadı istemezük, kaptalizme hayıııır!"*** diye bağırıyorlar. Aslında bu çocukça bir tavır. Üstelik İslâm'a aykırı. Zira Para'yı, Bilim'i veya Kapitalizm'i düşman bir özne gibi tasavvur etmek de bunları putlaştırmaya kadar gidiyor. Anti-kapitalist islâmcılar kendi düşmanlarının değirmenine su taşıyorlar bütün güçleriyle. (Bkz. *Sosyalizm İslâm'a uyar mı?* isimli kitap)

İslâmcılar gibi bozulmuş kavramlarla düşünmek yerine kavram bozukluğunun kökenlerine insek ve sorgulasak: Weber'in tabiriyle "***Ahlâkî** kaygıların yerini **teknik/ticarî** kaygıların almas*ı" nasıl oldu?

Önce kelimelerimizi kaybettik, sonra özgürlüğümüzü

Zannediyorum Avrupa'dan başlayarak bütün insanlığa sirayet eden fikrî bir hastalık bu. İnsanlığımızı unutacak derecede ölçülebilir varlıklara, cisimlere bağlanmak: Bayrak, silah, değerli taşlar, pahalı kumaşlar, altın, gümüş, lüks arabalar ve cep telefonları. "Fikrî bir hastalık" diyorum çünkü teknoloji ve paranın bizi ezmesinin temel sebebi mantık ve nutuk diye düşünüyorum. Daha doğrusu bu sahadaki ciddî bir bozukluktan kaynaklanıyor bütün sıkıntımız, kendimize ve varlıklara anlam verirken yanlış yapıyoruz . Açayım***: "Filan kanunu piyasalar sevmedi, bu ay hükümet piyasaları memnun edemedi"*** mealindeki ekonomi haberlerini düşünün. Kürtçe ya da tesettür konuşulurken ***"devlet buna müsade etmez, rejim kendini korur"*** diyen gazeteciler ve siyasetçileri hatırınıza getirin. Gerçekte bir fizikî varlığı olmayan devlet, rejim, piyasa gibi kavramların kişileştirildiğini, özneleştirildiğini fark edeceksiniz. Kendi çıkarları, değer yargıları, umutları vs olan insanlarla aynı mertebeye koyuyoruz bu kavramları. Elbette Devlet'in, Piyasa'nın, Rejim'in bir gerçekliği var. Ama bu gerçeklik bizim onlara karşı beslediğimiz korku, sevgi, güven gibi duygulardan kaynaklanıyor. Devlet ya da Piyasa gerçekte birer özne değiller. Onları adeta insanlaştıran bizim sözlerimiz. İşin acayibi Karl Marx'ın dediği gibi şeyleri insanlaştırırken insanları da şeyleştiriyoruz. (Bkz. *Derin Marx adlı e-kitap*) Faşist ve militarist devletler silahı, bayrağı, toprağı kutsallaştırıyor. İnsanlar ise "asker millet" masallarıyla PUTSAL DEVLET'e kurban ediliyor:

"… Özgürlük serbestlik değildir. Maddî çıkarlarımıza uygun olsa bile bazı şeyleri sırf "yanlış olduğu için" yapmayı reddedebilmektir özgürlük. Vicdanın sesini duyup patrona, topluma, devlete kafa tutabilmektir. İşkence yapması emredilen bir polis amirine ve kanunlara direnebilirse özgürdür. Çünkü "teknik" olarak mümkün olan şeyi yapmakta serbestiz, en az hayvanlar kadar. Devlet evlerimizi, telefonlarımızı dinlemekte serbest. Biz çevreyi kirletmekte serbestiz. Silah üreten firmaların hisse senetlerini satın almakta serbestiz; bu hisseleri alıp savaşlara ortak olmak yasak değil

> serbest *. Bir insan için özgürlük canının her istediğini yapmak değil daha "yüce" değerler uğruna "alçak" değer ve varlıklardan vaz geçebilmek olmalıdır. Soljenitsin'in deyimiyle* ***"başkalarının mutluluğu için kendi arzularına sınır koymak…"*** *Evet… Hayvan serbesttir (liberty) ama insan özgürdür (freedom)."*

Güya faşizmin alternatifi olan **liberal (?özgürlükçü) devletlerde ise demokrasinin yerini alan bir Piyasa var.** Siyasetçiler bu sayın Piyasa'yı memnun etmek için işçi haklarını çiğniyor, çevreyi kirletiyor. İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde seçim kazanmaktan bile daha önemli artık Piyasa Tanrısı'nı memnun etmek. Koltuğunu muhafaza etmek isteyen siyasetçi kendine oy veren halkının hizmetinde değil artık, Piyasa'dan emir almakta.

Emek ve kazanç

Sunuş: *Gerçek şu ki hepimiz hazırlıksız yakalandık. Bize geleneklerimizi, insanî değerlerimizi miras bırakanlar için hayat bu değildi. Bize bu koşullarda yaşamayı öğretmemişlerdi. Çünkü eskiden itaat etmek yetiyordu: Evde babaya, okulda öğretmene, orduda komutana, camide imama… Emirlere itaat et, dürüst ol, çok çalış, zor günler için para biriktir…*

Ama şimdi yeni bir çağda yaşıyoruz. Çalışan çok kazanmıyor. Çok kazanan ise çalışmadan yapıyor bunu. Damlaya damlaya göl olmuyor.Geri(?) ülkelerde enflasyon, ileri(?) ülkelerde ise krizler ve batan bankalar birikimleri yiyip bitirdi. ***Kapitalizm kendi çocuklarını yiyor. Bir şeyler ters gidiyor kısacası.*** *Para ve Teknoloji geçmişte hiç görmediğimiz kadar büyük bir yer kaplıyor bu yeni dünyada. İnsan'a ve insanî değerlere yeni bir yer bulmak lâzım. (MY)*

9 yaşındaki kızım para ile emek arasında ilişki kurmaya çalışıyor:

- Çöpleri toplayan bu insanlar çok kazanıyor mu?
- Hayır, çok az.
- Ama yaptıkları iş çok önemli. Çöpler toplanmasa her yer pis kokar ve hasta oluruz.
- Evet.
- Üstelik işleri çok zor. Sabah çok erken kalkıyorlar, bütün gün o kötü kokunun içinde.
- Haklısın. Ama insanların kazancı yapılan işin zorluğuna bağlı değil.
- Kim karar veriyor peki? Neye bağlı kazanç?
- işi yapabileceklerin sayısına bağlı. Topluma hemen hiç bir faydası olmayan şarkıcılar, avukatlar, gazeteciler, borsacılar ve siyasetçiler çok kazanır. Oysa hayatî önemi olan madenciler, hemşireler, çiftçiler zar zor geçinir. Küçük evlerde oturur ve pek tatile gidemezler.
- Ama baba, haksızlık bu!

Kızımla konuşurken Para, emek ürün gibi **ekonomik değerler** ile hak/haksızlık/Adalet gibi **insanî değerlerin** birbirinden uzaklaştığını fark ediyorum. Yapılan işin zorluğu ile kazanılan

para arasında öyle bir orantısızlık var ki küçük bir kızın etrafına bakarak Erdem'i öğrenmesi imkânsız. Dürüstlük, çalışkanlık… Modası çoktan geçmiş, tavan arasında bir sandığa tıkılmış tozlu gisiler gibi.

Modernite bir zaman dilimi değildir, bir zihniyettir (M. Foucault)

Kralları ve aristokratları hariç tutarsak eski zamanlarda emek-kazanç ilişkisinin daha "adil" olduğunu sanıyorum. Meselâ 9cu asırda yaşasaydık kızım böyle sorular sormayacaktı belki de? Kravatla işe giden babasının yerine tarlada kan ter içinde çalışan bir adam görecekti. Annesi hayvanları sağacak, kendisi de evin işlerine yardım edecekti. Her akşam sofraya oturduğunda tabaklara konan yemeğin ve evde pişen ekmeğin nereden geldiğini bilecekti. Bu nimetin her kırıntısını hak etmiş olan anne ve babanın yorgun ve mutlu simalarına bakacaktı. Kinder sürprizden oyuncak "kazanan" kızımın yerine kıtlık ve açlıkla dahi tanışmış; bazen hüzünlere dalan, ızdırapların pişirdiği daha olgun bir çocuk olabilir miydi? En azından bazı günler herkesi doyuracak kadar yemek olmayacaktı soframızda. Açlık bir mürebbi olacak, ona şükretmeyi öğretecekti belki de? Evde ne televizyon olacaktı ne de "öldürecek" vakit. İhtimal hava kararırken yorgunluktan bir köşede uyuyup kalacaktık her birimiz. Daha iyi insanlar olmayacaktık ama iyiymiş gibi görünmek daha kolay olacaktı. **Yalandan da olsa dürüst ve çalışkan <u>görünen</u> bu insanların ortasında bir çocuk eğitmek daha kolay olabilirdi. İnsanî değerler "görünür" oldukları için kültürün bir parçasıydı, yani babadan oğula geçen bir mirastı. Her insan Erdem'i ya da hiç olmazsa vehmini bulabilirdi.**

Yalandan da olsa dürüst ve çalışkan <u>görünen</u> bu insanların ortasında bir çocuk eğitmek daha kolay olabilirdi. İnsanî değerler "görünür" oldukları için kültürün bir parçasıydı, yani babadan oğula geçen bir mirastı. Her insan Erdem'i ya da hiç olmazsa vehmini bulabilirdi.

Vakit ve yiyecek bolluğu belki de en büyük derdimiz bugün? Şimdi süpermarketten geliyor sanki rızık. Kuru bir ekmeğe hamd etmek şöyle dursun "susamlı olsun" diyoruz. Fransız ekmeği yok mu? Az pişmiş, çok pişmiş, ekşi mayalı… Kimlik tüketimi yaptığımızdan doymak için yemiyoruz; "birisi" olmak için tüketiyoruz. (*Bkz. Konu ile ilgili bir e-kitap: Ey Kapitalizm! Kara Sevdam!*)

Su musluktan akıyor. Çocuklar kuraklık zamanlarında yağmur yağması için elleri titreyerek dua eden bir baba görmüyorlar. Sular akmazsa birinin suçudur muhakkak, şikâyet ederiz. Parasını verdik ya! Ekmek, Yağmur, Toprak ile mesafe koyduk aramıza, yabancılaştık. Ölüm'le mesafe koyduk aramıza, Hayat'a yabancılaştık! (Bkz. Ölümden Bahseden Kitap) Ama faturayı teknolojiye ya da kapitalizme kesmeden önce İnsan fıtratı üzerine düşünmek gerekmez mi?

Eğer 9cu asırda yaşasaydık her şey öyle toz pembe olmayacaktı elbette. Meselâ 40 veya 50 yaşında ölmek normal olacaktı. Babasıyla aynı yaşta olan bir dayının veya bir komşunun ölümü korkutacaktı kızımı. Sıranın yakında kendi babasına, hatta kendisine de geleceğini görecekti, dünyaya bu kadar bağlanmayacaktı. Çürük bir diş, tarlada ayağa batan bir çivi, basit bir iltihap… Antibiyotik satılmayan bir dünyada ölüm postacı kadar yakındı hemen herkese. İhtimal kendinden önce doğmuş ve ölmüş kardeşleri olacaktı. Doğum yaparken ölen anneler kızımın hayat-ölüm tasavvurunu şekillendirecekti.

Köyün/şehrin en yüksek binası ya caminin minaresi ya da bir kilisenin çan kulesi olabilirdi. Oysa bugün gökdelenler ve alış-veriş merkezleri ile şekillenen görsel hafıza çocuklara en "YÜKSEK" değer olarak PARA'yı ögretiyor. Para kazanmak veya harcamak için göğe küstahça, kibirle yükseliyor kuleler. Eğer 9cu asırda yaşasaydık tevazu, acz ve yakarış ile inşa edilen ibadethaneler köylerin silüetini şekillendirecekti. Bu binalar kredi kartı olsun olmasın herkesin girebileceği, içeride Yaratan ile başbaşa kalabileceği yerler olacaktı.

21ci asırda yaşamaktan memnunum ama…

Yanlış anlaşılmasın. Yaşadığım asırdan şikâyetçi değilim. Sadece başımıza geleni anlamaya çalışıyorum. İnsanlığın çivisi ne zaman çıktı tam olarak? Ve tabi o çiviyi yerine sokmak mümkün mü yeniden? Derdim bundan ibaret. Yoksa interneti seviyorum. Asansöre binmeyi, yolcu uçağı ile 4-5 saatte binlerce km yol almayı seviyorum. Çocuklarımı koruyan modern tıbbı seviyorum, Mars'a giden robotların Dünya'ya yolladığı fotoğraflardan heyecan duyuyorum… Liste uzun. Ama yine de bir sorun var diyorum. Bilim ve teknolojinin bu kadar ilerlediği, İnsan'ın ve insanların kendilerini bu kadar beğendiği bir çağda nasıl oldu da iki dünya savaşı çıkardık? Nasıl oldu da hâlâ en "uygar / demokratik / liberal / özgür / hümanist …" ülkeler petrol çalmak için çoluk çocuk demeden soykırım yapabiliyor Irak'ta ve Afganistan'da? Nasıl oluyor da en ileri(?) ülkelerde insanlar fazla yemekten, şekerden, kalpten, tansiyondan ölürken daha geri(?) ülkelerde açlık hüküm sürüyor? Demek ki bir şeyler gerçekten ters gidiyor. Nedir?

"Modernite bir zaman dilimi değildir, bir zihniyettir" demişti Michel Foucault bir konferansta. Her şeyin ölçülebilir, sayılarla, formüllerle ifade edilebilir olduğunu söylemek hatasını yaptı insanlık. Bu vehim, adına ister materyalizm deyin ister pozitivizm, bir saatli bomba gibiydi. Patlayacaktı. Çünkü metre ile, saat ile, terazi ile ölçülebilir olan şeyleri alıp satma temayülümüz vardır. Karşılaştırır, ikame ederiz, biri için öbürünü feda edersiniz. Ölçülebilenler mallaşır, ticarîleşir, şeyleşir. Robert Musil'den dinleyelim:

> *"… Bir gün Ulrich istikbal vaad eden bir genç olmayı dahi terk etti. Boks ve futbol dehalarından bahsedilmeye başlamıştı daha o devirde ama makul seviyede kalınıyordu. "Deha" kelimesini çokça kullanan, bunun çığırtkanlığını yapan gazeteciler ve yazarlar türedi. Baştan çok abartmadılar. Futbolda " orta saha dahisi" diyorlardı ya da bir "tenis dahisi". Bir taneydi evvelâ. Modern zihniyet henüz kendine çok güvenmiyordu. Fakat Ulrich bir gün "dahi bir yarış atı" gördü gazetede. […] **Bir atın veya bir boksörün başarısı hiç bir itiraza imkân vermeksizin ölçülebilir ve sayılarla ifade edilebilir. Oysa [Mozart, Da Vinci, Goethe gibi] gerçekten deha olan bir insanın başarılarını sayılarla ifade edemezsiniz. İşte bu yüzdendir ki spor ve objektiflik İnsan'ın kıymeti konusundaki eski moda fikirleri silip atabilmiştir** …"* (13cü bölüm, Dahiyane bir yarış atı Ulrich'teki niteliksiz adam olma hissini teyid ediyor)

Dikkatli bakan bir göz (=akıl) için bu kısacık alıntı bir altın madeni aslında. Objektif/ standart/ modern/ bilimci bir zihniyetin önce lisana sirayet etmesini, ardından da değerlere ve nihayetinde insan davranışlarına bulaşmasını çok güzel anlatıyor. İnsan topluluklarını karınca sürülerine benzeten pozitivistleri, Aguste Comte'u, Marx'ın tarihsel determinizmini ve "tarih yasalarını" hatırlayın. (Bkz. *Derin МАЯЖ* isimli e-kitap) Bilimsel sosyalizm uğruna yapılan katliamları Nazi savaş suçlarıyla tartın… Tabi ölçmeden. Zira zulüm, adalet, vicdan gibi olgular sayılmaz, tartıya, ölçüye gelmez. Yine bu paragrafı okurken Nazi Almanyası gibi faşist devletlerde sporun nasıl suistimal edildiğini hatırlayın. *19 Mayıs faşizmini* de tabi…

Ya liberalizm? Lisan ile, **MaNTıK** ve **NuTuK** üzerinden değerlerimize ve fiilimize sirayet eden nedir? Para'nın ve Piyasa'nın bize efendilik taslamasına neden direnemedik? Liberalizm denen ideolojiyi Stalin Rusya'sına, Hitler Almanya'sına yaklaştıran nedir? Buna kısaca cevap verelim. Friedman, Mandeville, Hayek, Popper, Berlin, Mises, Rothbard gibi liberallerin ahlâk teorilerinden bahsettiğimiz bir makaleden:

> *"Liberal düşünürler mutluluk tatmin, fayda, iyilik gibi kelimeleri neredeyse eş anlamlı gibi kullanıyorlar. İngilizlerde "welfare, happiness, utility, satisfaction…", Fransızlarda "bonheur, utilité, bien être, satisfaction…".*
>
> *Dildeki bu yıkım liberal zihinleri bir fikir hapishanesine mahkûm ediyor tabi. Gerçekte MUTLULUK ve TATMİN birbiriyle kesinlikle karıştırılMAması gereken şeyler. (Bkz. Derin İnsan kitabı, **insan maymunlaşabilir mi?** isimli bölüm) Böyle bir karışıklığın üzerine hiç bir şey inşa etmek mümkün değil. Liberallerin asırlardır süren bocalaması da bunun ispatı.Liberal politikalar belirlenirken çok sayıda insanı "mutlu" edip az sayıda insanı üzecek şeyler **ahlâken doğru** kabul ediliyor. Liberal ahlâk tabi. Meselâ yaşlıları, sakatları, akıl hastalarını yok etmek "doğru" olabilir çünkü bu sağlıklı ve genç olan çoğunluğun vergi yükünü hafifletir. Benzer şekilde bir miktar zenci köle çalıştırmak çoğunluğu "mutsuz" etmeyeceğine göre… Liberal Ahlâk denen ölçülebilir, objektif, pozitivist ahlâk(!) fikren o kadar çürük ki eleştirmeye bile gerek yok. Biraz yakından baktınız mı serap gibi, kendiliğinden yok oluyor.*
>
> *Ayn Rand'a (1905-1982) geldiğimizde yine yeni bir teori yok, kasdettiğim kitap **Bencilliğin Erdemi** (The Virtue of Selfishness: A New Concept of Egoism). Rand teorisine **Objektivist Etik** adını vermiş ama zaten baştan beri liberal ahlâkın ayakları bu objektivizm betonuna gömülü değil mi? Ölçülebilir, çarpılıp bölünebilir, **istatistik-leŞebilir** mutluluklar peşinde değil mi ekonomistlerimiz? Pozitivizmin ekonomiye uyarlanması, bu pozitivist ekonomi anlayışının da siyaseti kapsaması değil mi söz konusu olan?*
>
> *İşte Milton Friedman'ın kurşun kalemi bunun için önemli. Friedman'ın kişisel hatası değil masaya yatırdığımız. Para, borsa ya da uluslararası ticaretin otomatik olarak barış üreteceği yanılgısı, insanlardaki bencilliklerin ve nefsanî tutkuların Piyasa sayesinde aklanıp paklanacağı, toplum için iyilik üreteceği… Liberal Ahlâk'ın ta kendisi!*
>
> *Liberalizmin en önemli sorunu **temel kavramları yanlış isimlendirmesi**, daha doğrusu **Pozitivizmin kelimeleri ve kavramlarıyla** düşün(dür)mesi. (Bkz. Bir pozitivizm eleştirisi adlı kitap). Pozitivizm karşısındaki bu peşin mağlubiyet, bu büyük*

*fikrî zaafiyet sebebiyle liberal düşünce de Sosyalizm ve Faşizm ile aynı çıpaya bağlı bir gemi sanki? Bu **"pozitivizm çıpası"** insanların FARKLI kavramlara AYNI ismi vermesine sebep oluyor kanaatimizce. İşte **FAYDA** ve **MUTLULUK**'un birbiriyle karıştırılması da bu durumun en acı ve en feci örneklerinden biri."* (Liberalizmin Kusurları(3): Ahlâksızdır)

Sonuç

Evet, ekonomik hayat ile insanî değerler arasındaki ilk kopuş emekle kazanç arasında oldu ve biz hazırlıksız yakalandık: Eskiden tarlasını eken köylü ektiğini biçiyor, biçtiğini yiyordu. Yağmur ve güneş için dua ediyordu. Bugün traktörün mazotu ithal. Tarlada yetişen ürün büyük kentlere gider ya da ihraç edilir. Yağmur veya güneşten daha önemli endişeler var artık: ABD'de başkanlık seçimi, Ortadoğu'daki savaş, Brüksel'in Türk mallarına kota koyması… Amerikan doları yine mi tırmanışa geçti? Ham petrolün varili kaça? Hatta tarımla ilgisi olmayan ama dolara ve petrole eklemlenen faktörler bile yağmurdan önemli: Altın fiatları, borsa endeksleri, NASDAQ, Dow Jones… Köylü ektiğini biçEmiyor çünkü Amerikan doları cinsinden kâr etmek zorunda. Doların değerini etkileyecek her spekülasyon köylünün alınterine de fiat biçmiş oluyor. Ve o ekmeği yiyen herkesin.

Konya'daki köylülerce ekilen buğdaydan yapılan ekmeğin Konyalılar tarafından yenilebilmesi Konyalıların elinde değil… Bu ekmek son kırıntısına kadar New York'taki, Londra'daki, Paris'teki tahıl borsalarına, Amerikan dolarının değerine, ham petrole ve altına bağlı. Para ve Teknoloji ile kurduğumuz sapık ilişkiyi yeniden gözden geçirme vakti geldi diye düşünüyorum.

Sen insansın, homo-economicus değilsin!

> *"… Sevdiğimiz zaman Aşk o kadar büyüktür ki; bir bütün olarak içimize sığmaz. Sevdiğimiz insanın, 'karşımızdakinin hisleri' dediğimiz şey; kendi sevgimizin bir yankısıdır. Aşk bizi bu kadar etkiliyor, hatta büyülüyorsa sebebi, kendimizden çıktığını fark edemeyişimizdir …" (Marcel Proust, Swann'ların Tarafı)*

Kendimizi et ve kemikten ibaret görmedikçe, bize has, bize özel hislerin varlığına inandıkça kendi insanlığımızı muhafaza ediyoruz aslında. Birgün bütün erkekler aynı kadına aşık olursa, birgün Aşk ile cinselliği ayıran duvar yıkılırsa … işte o gün kıyamet kopabilir!

Aralarındaki bütün farklara rağmen Kafka, Proust, Dostoyevski, Musil, Woolf ve Joyce gibi edebiyatçıları birleştiren nedir hiç düşündünüz mü? Hiç duraksamadan ***"insanı maddelikten kurtarmak"*** diye cevap verebiliriz bu soruya. Yaşadıkları dönemin en büyük fikrî hastalığına, pozitivizme direnecek**[1]** cesareti gösterebilmişler çünkü. Tabi bu direniş sadece cesaretle olacak bir iş değil. İnsanî hisleri, sevgiyi, aşkı, vicdanı yüceltmek, daha doğrusu bu hislerin unutulan kıymetini insanlara hatırlatmak kolay olmamış:

> *"… Pozitif bilgiyi bilginlerden önce askerler, avcılar ve tüccarlar keşfetti. Yani tabiatında şiddet ve sinsilik olanlar. Hayatta kalma mücadelesinde duygusallığa ve fikirlere yer yoktur. Sadece rakibi / düşmanı en hızlı biçimde yok etmek vardır. Böyle bir ortamda herkes pozitivisttir …"* **(Niteliksiz Adam romanından)**

Evet, insanlığı omuzlarından tutup silkelemek kolay değil. Bunun için kaynağını insanî tercihlerden (=yanılgılardan) almayan bir ***ahenk*** bulmak gerekiyordu. Güzel bir şarkıdaki armoni gibi. Yani varlığımıza mânâ verebilecek, insanı kendi indinde maddelikten kurtaracak

bir ilk niyet, bir ilk tercih, bir ilk sevgi… Meselâ daha hamile kalmadan önce evlâdını sevmiş, onun varlığını, doğmasını murad etmiş bir anne gibi. Ancak aşk ile gelen bir doğum bizim varlığımıza mânâ verebilir değil mi? Hiç bir insan bir kaza sonucu doğmuş olmak istemez. Hele bir tecavüz neticesinde dünyaya fırlatılıp atılmış olmak ne kadar tahammül edilmez bir varoluştur. Bu tür ızdırap verici duygular elbetteki insanı ya nihilizme ya da hedonizme iter. (Bkz. Sitemizdeki makaleler ve yorumlar: Heidegger, Schopenauer, Cioran)

Kanaatimce Kafka, Proust, Dostoyevski, Musil, Woolf ve Joyce gibi insanların nezdinde Big Bang gerçekten "patladıysa" ya da insan gerçekten maymundan gelmişse bunda bir mesele yoktu. Ama bunların da olmasını istemiş, insanların varlığını murad etmiş bir ilk özne gerekliydi insanları maddelikten kurtarmak için. Bu ilk özneyi İncil'in sayfalarında bulamadılar. Suç kimdeydi? Vatikanist tahrifat mı? Bilmiyorum. Ama bu yazarlar pozitif bilgiye yakın hatta daha kuvvetli bir mânâ aradılar gibime geliyor. Çünkü ayaklarını yere sağlam basmak istiyorlardı. Aracı olmadan, rahiplerle, Latince, Grekçe metinlerle uğraşmadan, hatta kendi anadillerine bile gerek duymadan, kalpte hissedilen bir mânâ:

> *" … Elimde kalan sadece varolmaktan duyduğum rahatsızlık. İşte çağımıza has olan işaret bu. Daha fazla aramaya gerek yok: Uçaklarımız, merkezî ısıtma sistemlerimiz var. Betonarme binalarımız, zırhlı gemilerimiz, nüfus artışımız, afrodizyaklar, ilaçlar ve diğer lüzumsuz icatlar. Ama kültür yok, mutluluk yok, huzur yok, bir dünya görüşü yok … "* (Marie-Louise Roth'un **Robert Musil**'in notlarından aktardığı sözler, Cahiers de L'Herne – Robert Musil)

Fakat Musil'in aradığı bu mânâ kalplerin içinde hapsolan, herkese göre değişen hatta varlığı bile tartışılan %100 indî / sübjektif bir mânâ olamazdı. ***"inanmak istiyorum, onun için inanıyorum"*** denemezdi. Bu kabul edilemezdi. O halde Meşruiyetini teknikten ve paradan almayan, maddî olmayan bu mânâ ancak görünen, işitilen, koklanan bir ahenk üzerinden okunabilirdi!

Kainat'ta bir ahenk ve mânâ arayışı

Varlığı madde, bilgiyi Hakikat zannetmek… Aydınlandığını, ilerlediğini zanneden batılı entellektüel için ne hazin bir son! Ters dönmüş bir kaplumbağanın kendini düz, dünyayı ters sanması gibi! Fakat çağdaşları haz ve "absürd" labirentinde kaybolurken, batılı yarı-aydınlar hedonizmden nihilizme savrulurken "bizim" cesur edebiyatçılarımız direndiler materyalizme ve pozitivizme.

Nasıl? Sanırım herşeyin maddeden ibaret olmadığını doğal olarak bildiler. Sanatçılara has bir önsezi ile hissederek yaptılar bunu. (Bkz. *Bergson ve Sanat'ın Amacı*) Bilimsel / şeklî / objektif düzenlerin, dengelerin birer mânâya, nihayetinde maneviyata işaret eden harfler olduğunu anladılar.

Göz kamaştıran teknoloji ve küreselleşen ticaretin gölgesinde **"mal" haline gelen, şeyleşen İnsan'ın ve Kâinat'ın mânâsını "okumanın" yeni yollarını aradı** Kafka, Proust, Dostoyevski, Musil, Woolf ve Joyce. Onları "büyük yazar" yapan şeyi sakın stillerinde, dekorda ve kostümde aramayın. Zira bu insanlar, edebiyatı mânâ arayışının zemini ve entrümanı yaptılar. O kadar ki, "roman" denen kavram bu yazarların kalemiyle sürekli yeniden inşa edildi. Onlar romandan ödün verdiler ama mânâ arayışlarından ödün vermediler.

(Bkz. Varlık bir harftir, sen onun anlamısın) Fakat bu devasa isimlerin içinde Robert Musil ve ünlü romanı ***"Niteliksiz Adam"*** daha da özel bir yer tutuyor kanaatimce. Neden?

En başta karakteri, çevresi, tahsili… Her şeyiyle atipik bir adam Musil. Hem makine mühendisliği hem de felsefe ve psikoloji eğitimi almış. Felsefedeki doktora tezi ***"Ernst Mach'ın doktrinlerinin bir değerlendirmesi"*** adını taşıyor. Ernst Mach… Hatırlayın, hani şu ses hızıyla ilgili *Mach sayısına* adını veren ünlü fizikçi! Bizim Musil Teknoloji ile alakalı bir sahaya yönelmişken oldukça ileri bir yaşta "U" dönüşü yapmış yani. Hatta Niteliksiz Adam'ı yazma projesi de Ernst Mach'ın epistemoloji derslerini okuduktan sonra netleşmiş. Haliyle objektif / ölçülebilir dünya ile o dünyanın ***"okunacak"*** mânâsı arasında köprüler kurabilecek birikime sahip hissediyor kendisini. İnsanî meselelere hassasiyeti kadar mühendislikle, matematikle barışık olmasının faydasını romandaki ironik ifadelerde kolaylıkla görebiliyorsunuz:

> *"… Atlantik okyanusu üzerinde yüksek basınç vardı ve batıdan doğuya doğru Rusya üzerindeki bir antisiklona doğru hareket ediyordu [...] Hava sıcaklığının mevsim ortalamasına ve en soğuk, en sıcak aylara nisbeti ve aylık sapmalar normaldi. Güneşin ve ayın doğuş ve batışları, Satürn'ün halkaları ve Venüs'ün hareketleri astronomik öngörülere uygundu. Havadaki buharın sıcaklığı azamî seviyede ve nem miktarı düşüktü. [...] modası geçmiş ama duruma uygun bir ifade ile güzel bir ağustos günüydü …"*

Görmek mi yoksa okumak mı?

Bilimsel ölçüm araçlarının ve hayvanların *"gördüğü"* objektif dünya ile insanların *"okuduğu"* dünya arasında işte böyle bir çekişme var. Ama Musil'in şakacı kalemi sayesinde yorulmadan, ağır mevzulara girmeden, "pat" diye yakalıyorsunuz bu ikilemi. Hem harfi, hem de mânâyı *"görebilen"* biz insanlar için basit bir hava durumu raporu bile içimizdeki ikiliğe işaret ediyor. Makinelerin ölçtüğü dünyayı hayvanlar ve bitkiler de görüyor, hatta ölçüyorlar. Kış uykusuna hangi sıcaklıkta yatılır? Yaprak ne zaman dökülür? Meyva hangi mevsimde verilir? Ama bir tek insan bu ölçülebilen dünyaya bir anlam vermek istiyor, hatta mânâsız yaşayamıyor insan: ***"Güzel bir yaz günüydü"***. Yalnız bu güzellik bir ölçmenin sonucu değil, indî / sübjektif bir yargının sonucu: ***"Ben bu havayı güzel buluyorum"***. Tıpkı evsizlere yardım edilmesini doğru, dedikodu yapılmasını yanlış bulduğum gibi. Kendime has bir değer sistemine dayanarak objektif olan dış dünya ile iç dünyam arasında bir köprü kuruyorum… her insan gibi. Sonra hislerime giydirdiğim libaslar, kelime elbiseleri sayesinde öteki insanlar beni anlıyorlar. Sevinç ve hüzün bir insandan diğerine akıyor.

Peki et-kemik olan vücudumuzun ya da taşın, toprağın mânâsı gerçekten var mı yoksa biz mi uydurduk? Suya , ekmeğe, ateşe sadece açlık, susuzluk, üşüme nazarı ile bakan pozitivist mi haklı yoksa bunlara ***"rahmet, rızık, nûr…"*** diye mânâlar yükleyen inançlı insan mı? Bu sorunun cevabını vermek için göz/ bakmak/ okumak konusunda güvenilir bir insan lâzım, meselâ ünlü ressam Cézanne:

> *"… Tabiat'ı okuyalım. [...] Tabiat'a bakarak resim yapmak demek onu taklit etmek değil hissettiklerini gerçekleştirmektir. Resimde iki şey vardır: Göz ve beyin, ikisi birbirine yardım etmelidir. Her ikisi üzerine de çalışmak gerekir: Göz Tabiat'ı gözleyerek gerçekleştirir bu gelişmeyi. Beyin için ise hislerdeki mantık, o hislerin*

> *lisandaki tekabüliyeti ve o mantığın ifadesi, [lisan / nutuk olarak] dışa vurumu vardır. Tabiat'ı okumak demek bir ahenk kanununca birbirini izleyen renklerle boyanmış bir yorum perdesinin ardından bakmak demektir. [...] Resim yapmak renkli hisleri kaydetmekten ibarettir ..."* (L'Occident dergisinin Temmuz 1904 sayısında yayınlandı, aktaran: Ressam ve eleştirmen Émile Bernard)

Evet, Cézanne haklı, insan bir gonca güle eşeğin gözleriyle bakamaz, bakmamalı. Karnı aç olan eşek ***"Tüh dikeni de var, keşke bu gül bahçesi yerine yeşil bir çayırda olsaydım"*** diyebilir, çünkü o eşektir. Ama insan hayvanın gördüklerini görmekle yetinmez, insan okur. Meselâ doktorun reçeteye yazdığı ilaçları gidip eczaneden alır, kağıdı yutmaya çalışmaz. Zira harfte değildir şifa, harfin işaret ettiği ve özü ilaç olan mânâdadır.

Dipnotlar

1° Bir direnişten bahsediyoruz zira 19cu asırdan itibaren uygar(!) Batı karanlık bir tünele girmişti, hâlâ da çıkabilmiş değil. Fikir adamları halkın başına gelen felâketleri analiz edemeden yenileri baş gösteriyor. Ulus-devletler, faşizm, dünya savaşları… ve şimdi de bankaların tahakkümünde yok edilen demokrasiler. (Bkz. ilgili e-kitap : "*Banka Ordudan Tehlikelidir!*")

İnsan bilimsel bir kavram değildir çünkü Hürriyet bilimsel bir gerçeklik değildir

> *"... İnanç, aşk, masumiyet ve iyiliğin kaybedilmesi yüzünden Avrupa medeniyetinin çökeceğini söyleyenlerin hepsi okulda kötü birer matematikçiydi. Sırf bu yüzden, mezun olduklarında zannettiler ki pozitif bilimlerin anası, tekniğin büyük annesi olan matematik aynı zamanda zehirli gazları ve savaş pilotlarını tetikleyen zihniyetin de atasıdır ..."* (Niteliksiz Adam, Cilt I, Bölüm 46)

Robert Musil'e göre roman da diğer sanat dalları gibi bir duygu ve fikir laboratuarıydı, bilgiden ve bilimden uzak bir şey değildi. Bunun içindir ki bilimde ve felsefede görmeye alıştığımız "teknik" hassasiyeti mühendis romancı Musil'in eserlerinde de görürüz. Meselâ bilim ve teknolojideki ilerlemenin, sosyal çalkantıların korkuttuğu insanlar vardır Niteliksiz Adam romanında. Kendilerini kökünden sökülmüş bir ağaç gibi hissederler. Kâh edebiyata, kâh görsel sanatlara sarıldıklarına şahid oluruz. Bilim korkusu yüzünden sanatı bilime alternatif gibi görürler. Vücudunu bilime kaptıran(!) bu insanların hiç olmazsa ruhlarını kurtarmak için sanata tutunmaları anla**t**ılır ve anla**ş**ılır: Romanın kahramanlarından olan Diotime, Arnheim, Clarisse, Walter Aydınlanma çağıyla (fr. *Lumières* / ing. *Enlightenment*) başlayan karanlıkları, zulmeti takip eden zulümleri uzun uzun tartışırlar. Esas oğlan Ulrich'in ağzından konuşan ise çoğu zaman Robert Musil'in kendisidir. Müellif zekice manevralar yaparak bilim/sanat dikotomisinden uzak durur; tartışmaları bilime ve zekânın bilgiyi kavrayışına çevirir. Bazen de illiyet/nedensellik gibi zor bir konuya balıklama dalmaktan çekinmez (Bkz. Derin Lügat maddesi *Sebep-Sonuç / Nedensellik / İlliyet / Causality*):

> *"... Felsefenin lisanı buna ampirizm diyor, ya da deneycilik. Bu doktrine göre görünüşte değişmez tabiat kanunları ve zekamızın işleyişi alışkanlıktan ibarettir. Yani aynı tecrübelerin sürekli aynı şekilde tekrar etmesine "kanun" dememiz bir vehimdir, bir illüzyondur ..."* (Niteliksiz Adam, Cilt 2, Bölüm 50)

Elektronlar fizik kanunlarını hangi okulda öğrendi?

Eksi artıyı çeker, bir asit metal üzerine dökülürse hidrojen açığa çıkar, ışık aynaya geldiği açıyla yansır… Biz bu kanunları okulda öğrendik, laboratuarda deneyler yaptık. Ama elektronlara kim öğretti "eksi yüklü" olduklarını? Metaller nereden biliyor elektriği iletmeleri gerektiğini? Bir bakır parçası bu kanuna karşı gelirse ne olur? Biz kanunları çiğnediğimizde polis yakalıyor. Ya elektronlar, protonlar ve fotonlar?

Robert Musil'in romanı Niteliksiz Adam'daki en ilginç sorgulamalardan biri epistemoloji sahasında. Ses hızı konusundaki çalışmalarıyla tanınan ünlü fizikçi Ernst Mach'ın sorgularına rastlıyoruz bazen. Ludwig Wittgenstein'ı hatırlatan septik cevaplar buluyoruz bazı repliklerde. Mühendis Musil cesaretle (ve bizce haklı olarak) bilimsel yöntemin dogmalarını sorguluyor. Biz keşfetmeden önce bilimsel "kanunlar" neredeydi? Kanun yapıcı bir Yasama ve bu kanunları uygulayıcı bir Yürütme'nin varlığına iman etmeden bilim yapılamaz mı? Müellif dikkatimizi bilimsel olasılık mevhumuna çekiyor. Bir olayın başka türlü olabilme ihtimalinde bilimsel bir Hürriyet arayışının telaşı seziliyor:

> *"… Bir kiremit hiç kanunların öngördüğü biçimde düşmüş müdür? Asla! Bir laboratuarda bile olaylar gerektiği gibi gerçekleşmezler. Düzensizce her yöne saparlar. Hatamız şu ki olmayan bir suçu kendimizde arıyoruz; bilimsel gerçeğin ise sonuçların ortalamasında olduğunu vehmediyoruz [...] Eğer gerçek dediğimizde bir mânâsı varsa (alm. Wirklichkeitssinn) ki şüphesiz var; ihtimalin mânâsı (alm. Möglichkeitssinn) diyebileceğimiz bir şey de mutlaka olmalı. Bunu anlayabilen insan 'şu oldu, şu olacak' diye konuşmayacak. 'Bu olabilir, şu olmalıdır' diye düşünecek. Bu insana bir şey için 'bu neyse odur' denilirse o başka türlü de olabileceğini düşünecek. İşte ihtimal insanı budur (alm. Möglichkeitsmenschen)…"* (Niteliksiz Adam, Cilt 1, Bölümler 684 ve 26)

Bilimin ilerlemesi Hürriyet'in sahasını daralttı mı?

İnsan'ın ahlâkî ve estetik hürriyeti ile bilimsel nedensellik çatışma halinde gibi görünüyor. Pozitivist dogmalara teslim olursak meydana çıkan manzara şu: Sanki insan hiç bir zaman hür değildi de, bilim ilerleyince fark ettik bunu. İyilik veya kötülük yaptığımızda ne ödül hak ediyoruz ne de ceza. Çünkü ahlâkî tercihlerimiz hür değil, bilimsel determinizme, neden-sonuç ilişkilerinin belirleyiciliğine tâbi. Meselâ:

> *"… Sadaka veriyorum çünkü mahallede herkes veriyor. Zaten babam da verirdi. Filanca adam 4 çocuğu kaçırıp öldürmüş. Normal. Annesi alkolikti ve babası onu her gün döverdi …"*

İstatistik olarak doğru olan yani bilimin normlarına uygun olan davranışları sergiliyorsak bizi hayvanlardan ve makinelerden ayıran hür irade bir aldatmaca mıdır? Kapatalım mı bütün mahkemeleri? Polis, yargı, adalet birer müsamereden mi ibaret? (Bkz. Derin Lügat maddesi: *Normal/A-normal*)

Benzeri bir sorgulama güzellik sahasında da yapılmalı. Eğer "güzel" bulduğum resimler, şarkılar, gün batışı sadece geçmişimin sonucu ve toplumsal yönlendirmenin neticesi ise "güzel" diye bir şey de yok demektir değil mi? İstatistiklere ve olasılık hesaplarına göre yaşıyorsam, bilimsel nedensellik her tercihimi belirliyorsa **Adalet gibi Güzellik de bir aldatmacadan ibaret olur!** Bülbülün şarkısıyla eşek anırması arasında fark olmayacağı gibi Gandhi, Martin Luther King gibi insanların da çocuklara tecavüz eden bir sapıktan yahut Hitler'den, Stalin'den bir farkı kalmaz. Daha net söylersek: Bilim gerçekse Güzellik ve Vicdan yalan. Yok eğer bunlar gerçekse bilimsel determinizm yalan! Üçüncü yol: Çatışan iki gerçekliği ihtiva eden daha üst bir gerçeklik var. Belki de bizim algı ve önyargılarımızdan bağımsız, "Hakikat" diyebileceğimiz mutlak bir gerçeklik var.

Şimdi biraz frene basalım ve çatışmanın "suçu" kimde diye soralım. Bilim mi yoksa bilimsel bulguları, hesapları dogmalaştıran pozitivistlerde mi? Jacques Bouveresse'in şu sözleri güzel bir çıkış noktası olabilir:

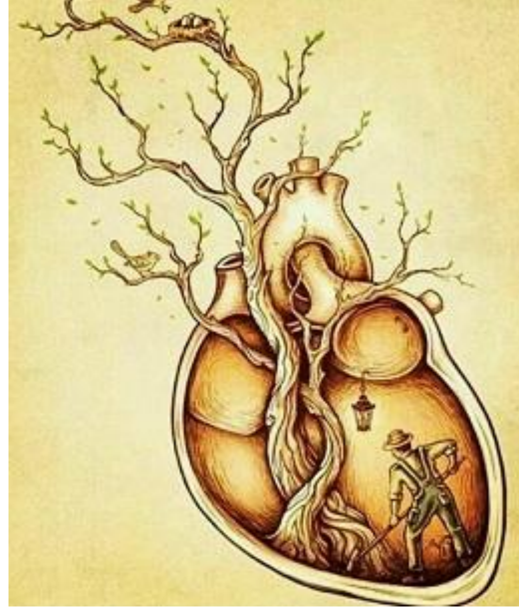
> *"… İstatistik gerçeklik ve bir çok sahada garanti ettiği öngörülebilirlik ekonomik ve içtimaî hayatın temellerini teşkil eder. Ama istatistikî bulguların ağırlığı aynı zamanda bir umursamazlığı da meşru gösterir. Hatta normal hayata etkisi olmayan bazı yanlışların yapılmasını bile hoş görebiliriz…"* (Muhtemel insan, 1993, fr. *L'Homme probable*)

İnsan bilimsel bir varlık değildir… Çünkü hürriyet bilim dışı bir düşüncedir

Avrupa'ya has Bilim-Din zıtlaşması yahut Musil'in romanına konu ettiği Bilim-Sanat çatışması elbette gayrı meşru çatışmalar. Bu zıtlıklar bilimlerin, inançların ya da sanatların tabiatından değil insanların cahilliğinden ve yobazlığından kaynaklanıyor. Pozitif bilim yöntemini dogmalaştıran pozitivistlerin bütün gerçekliği objektif kabul etmesi, yani ölçümlerin ve sayısal modellerin dışında kalan indî / sübjektif varoluşu inkâr etmesi onları körleştiriyor. İndî / sübjektif tasavvuru inkâr ettikleri için ihtimal/olasılık gibi bilimin muhtaç olduğu kavramları bile kavrayamaz hale geliyorlar. Stéphane Chauvier'nin sözleriyle ifade edecek olursak:

> *"… 'Muhtemel' nedir? Bu soruya tek bir cevap veremeyiz. Bir şeyin ihtimal dahilinde olduğunu söylediğimizde neyi kastediyoruz? Bazen dünyanın o andaki ya da geçmişteki veya gelecekteki halini düşünüyoruz. 'muhtemel' derken kâh bilmediğimiz bir gerçeği, kâh bilinen gerçeğe alternatif bir durumu kastediyoruz. Birincisinde 'muhtemel' kelimesi onu telaffuz edene, özneye, konuşanın bilgisine bağlı. İkinci durumda ise dünyadaki bir değişime bağlı. Birinci 'muhtemel' malümat dahilinde. İkinci 'muhtemel' ise dünya dahilinde …"* (Muhtemelin Mânâsı, 2010, fr. *Le sens du possible*)

Evet… Öznel / indî / Sübjektif gerçeklik vardır ve dünyayı, İnsan'ı, Hayat'ı ve Ölüm'ü anlamak için gereklidir. (Bkz. Derin Lügat maddesi *İndî / Sübjektif / Objektif*)

İnsan eğer geçmişini istatistiklere, geleceğini de ihtimal hesaplarına hapsederse hürriyet görünmez olur. Bir başka deyişle davranışlarını, tercihlerini sebep-sonuç zincirleri ile bağladığından bilimsel determinizm/gereklilik İnsan'ın hürriyeti üzerine tahakküm kurar. (Bkz. Derin Lügat maddesi: *İnsan / Birey / Kul / Homo Economicus*) Bu tür bir insanın gözünde iyi-kötü ayrımı ve ahlâkî tercihler de yok olacağından her hangi bir şeyden sorumlu tutulmak ona saçma gelecektir. O artık insan değil bir homo-economicus olmuştur, bir isteme makinesi. Sınırsız isteklerini sınırlı imkânlarla doyurmaya çalışan bir robot. Satın alacağı iki arabadan birini seçmek konusunda serbesttir ama artık özgür değildir. (Bkz. "*Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür*" bahsi, Derin Zaman kitabı) Hiç bir şey onun seçimi değildir. Hayatını birleştirdiği, çocuklarının annesi olan kadın bile bilimsel, determinist, objektif olarak açıklanabilecek bir sonuç (tercih değil) olduğundan Aşk da yoktur onun gözünde. Özel hayatındaki sorumlulukları bile reddeden böyle bir insanın dünyadaki savaşlardan, açlıktan, ırkçılıktan kaygı duyması elbette beklenemez. Onun dünyası kredi kartı taksitlerinden ve tatil planlarından ibarettir. (Bkz. "*Demokrasinin düşmanı demokratik insandır*" bahsi, Bankalar Ordudan Tehlikelidir adlı e-kitap)

Kendi nefsinin arzularına köle olan modern insan ile bir **dikt**atöre köle olan insan bu yüzden benzer birbirine. Birinci insana ne yapacağını nefsi **dikt**e eder, dayatır; ikinci insana ise kölesi olduğu **dikt**atör. Bu köleleşmede bilimsel düşüncenin, daha doğrusu pozitivist dogmaların oynadığı rolü anlamak için Robert Musil'in romanına verdiği isme bir kez daha bakalım: "Niteliksiz Adam". Değişik lisanlara tercüme edilirken *Gereksiz Adam, Vasıfsız Adam* gibi tercihler yapılmış. Ama en çok dikkat çeken *İktidarsız/İradesiz Adam*. Zira bu iradesizlik, bu hürriyet-sizlik durumu sorgulanmayı taleb ediyor.

Sayın Bilim Hazretleri'nin ilâh statüsü kazandığı bir çağda İnsan'ın hürriyetini yitirmesi, daha doğrusu hür olduğu hakikatini reddetmesi elbette bir rastlantı değil. *"Pozitivizm bir fikir değildir, şirkin allanıp pullanmış halidir"* derken de kasdettiğimiz budur. (Bkz. Bir Pozitivizm eleştirisi)

Musil'den bu yana ne değişti?

Sigmund Freud, Robert Musil ya da Henri Bergson okurken hep aynı hisse kapılıyorum. 19cu yüzyıl bitmedi! İnsanlık 1800'lerin sonunda camdan bir duvara tosladı; geriye düştü ve aradan geçen 200 yıla rağmen hâlâ 1800'leri yaşıyoruz. Neden?

Biz "modernler" hâlâ sanat ile bilimi birbirine alternatif, hatta bazen rakip/düşman gibi görüyoruz. Bilim ve teknoloji ile körleştik ama sorun bilimden değil bizim lisanımızdan

kaynaklanıyor. Kimya, fizik, biyoloji gibi farklı bilimleri araştırıp öğrenmek, istifade etmek yerine bir "Sayın Bilim Hazretleri" icad ettik. Kendi yaptığımız bir me**vh**u**m** olan Bilim'i sanki ezelden beri varmış gibi, bizim dışımızda müstakil bir özneymiş gibi **vehm**ediyoruz. (Bkz. *Şalgam suyu varsa Tanrı'ya lüzum yoktur*) Birinci tekil kişi olarak bahsediyoruz Bilim'den; insan gibi istekleri, tercihleri var:

- Bilim şunu emreder,
- Bilim bunu reddeder,
- Bilim adına şöyle davranmak gerekir,
- En hakikî mürşid İlim'dir, Fen'dir!

Putlaşan, ilahlaşan bu Sayın Bilim Hazretleri'nin bildiğimiz fizikle, kimya ve biyolojiyle alâkası yok. (Bkz. *Modern bir put: Bilim*) Bilim Tanrısı'nın kulları yani pozitivistler belli bir düşünce şeklini, bilimsel yöntemi hayatın her sahasında bize dayatıyorlar. Bilimsel düşünce ise meşru olduğu sahanın dışına taştığında dogmalaşıyor ister istemez. "***Bilimsel düşün!***" şeklindeki emir ister istemez "***sakın başka türlü düşünme!***" dayatmasına dönüşüyor. Bilimsel bilginin ölçülebilirliğinden yola çıkıp bütün varlıkları, Varlık tasavvurumuzu sayılara ve sayısal, objektif modellere indirgemek elbette bir yobazlık. Bu yolun varacağı nokta ise "ölçülemeyen şey yoktur" demek. Bilimden uzaklaşan, yobazlaşan, ideolojileşen bilimcilik HER insan ve HER durum için BİR anlayışı, tek bir tasavvuru MUTLAK TEK SEÇENEK gibi gösteriyor. Bu tektipleştirici dayatma yüzdendir ki pozitivizmin güçlendiği asırlardan itibaren başta Avrupa olmak üzere bütün dünya totaliter rejimlerin altında ezilmiş.

Pozitif bilimler ve felsefe neden dünyayı anlamaya yetmiyor?

Gerek bilim gerekse felsefe, tabiatları icabı katı, objektif sistemlere yöneliyorlar. Zira varlığını iddia ettikleri olayları, sebep sonuç zincirlerini, ölçümleri öteki bilim adamlarıyla paylaşmak için buna mecburlar. Filozoflar da bir bakıma bilim adamlarıyla aynı durumda: Aynı kavramlara işaret etmek için aynı kelimeleri kullanmak zorundalar. Tabi Monadoloji'yi miras bırakmış bir Leibnitz, şiir yazar gibi felsefe yapan bir Nietzsche ya da Nobel edebiyat ödülü kazanmış bir Bergson da var. Ama istisnalar kaideyi bozmuyor, tersine güçlendiriyor.

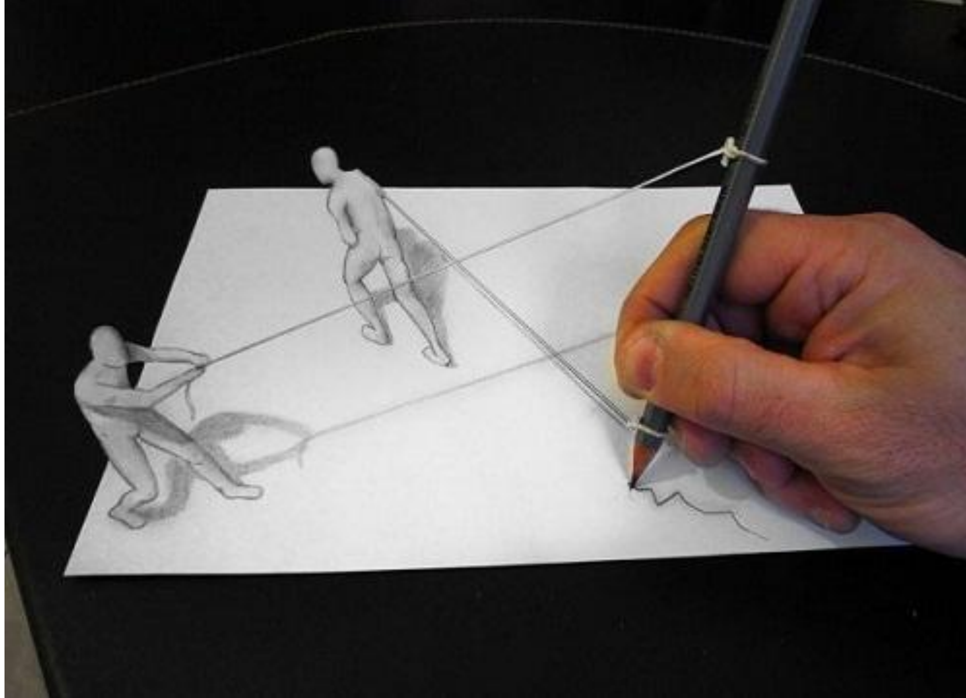
Özetle bilimin matematik modelleri, istatistikleri varsa felsefenin "sistemleri" var. Hegel ya da Kant gibi bir çok düşünür kelimeleri, kavramları bizim dışımızda, bizden bağımsız varlıklar gibi görmüşler. Oysa acılar, umutlar, aşklar kelime kutucuklarına sığmıyor. Çünkü "Hayat" denen gerçeklik ölçülmez, etiketlenmez, gözle görünmez. Hayat yaşanır. Ludwig Wittgenstein'ın tabiriyle :

> *"Kelimelerin anlamları bizim dışımızda ve bizden bağımsız bir güç tarafından verilmez ki onların gerçek anlamları üzerine bilimsel araştırmalar yapılabilsin. Bir kelimenin anlamı ona kullanan kişinin verdiği anlamdır [...] Demek ki kelimelerin anlamları onları kullanma şeklimizden başka bir şey değil. Bir kelimenin "arkasında" kesin bir gerçeklik olduğundan emin olamayız. Bir kelimenin gerçek anlamını ya da sakladığı anlamları sorgulamak yersizdir…"* (Tractatus Logico-Philosophicus, 1921)

Felsefe ve pozitif bilimler hayatımızın bir parçası. Ama dünyayı, İnsan'ı, Hayat'ı ve Ölüm'ü anlamak için bu sahaları tek başına, sanat olmadan yeterli görmek ideolojik bir duruş: **"Bilim ve/veya felsefe her şeydir; sadece objektif olan bilinebilir, gerisi değersiz, geçici**

hayallerdir!" Bütün bilgiyi objektifleştiren bu duruşun panzehirini Henri Bergson'dan alarak makalemizi bitirelim:

> *"Felsefenin amacı her insanın kendine sorduğu hayatî sorulara yanıt aramaktır: Kimiz biz? Nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz? Normalde bu sorunlar ve aradığımız cevaplarla bizim aramızda bir şey yok, onlarla yüz yüzeyiz. Ama fazla sistematik bir düşünür sorunlarla bizim aramıza yeni sorunlar sokuyor:*
>
> > "Bir şey aramadan önce onu nasıl arayacağınızı bilmeniz gerekmez mi? Düşünmenin, bilmenin ve eleştirmenin ne olduğunu bilin ki bunları kullanarak temel felsefî sorulara yanıt arayın."
>
> *Böyle vaktinden önce doğmuş bir sorgulama insandaki ilerleme arzusunu baltalayabilir. Yola çıkmadan önce bütün engelleri saptama ve çözüm arama gayreti yerine sadece ilerlesek engel sandığımız bir çok şeyin birer serap gibi dağılıp gittiğine tanık olacağız. Hakikat'in doğal karmaşıklığı/dinamikliği yerine kendi ihdas ettikleri ve kontrolleri altında olan kavramların basitliğini görüyorlar bu filozoflar. Hakikat'i tecrübe etmek yerine kendi prizmalarından, pencerelerinden gözlüyorlar. Böyle sistemci yaklaşımların avantajları var tabi: Sahiplerinin gururlarını okşuyor, işlerini kolaylaştırıyor ve mutlak bilgiye eriştiği vehmini oluşturuyor onlarda."* (L'Énergie spirituelle, 1919)

.

Şu an çok eğleniyorum… Neden yapayalnızım?

"Şu an çok eğleniyorum" diye mesaj atanların tam da o anda çok sıkıldıklarını düşünmüşümdür hep. Birilerini "çok eğlendiğine" ikna etmen gerekiyorsa bir derdin var demektir. İçindeki eğlence boşluğunu doldurmak için dışarıdakileri kandırmak zorundasın. Doyumsuzluk, yedikçe acıkma durumu. (Bkz. *Derin İnsan* adlı e-kitap)

Evet… Hiç bu kadar çok insanla bu kadar kesintisiz iletişim içinde olmamıştık. Ama hiç bu kadar yanlış anlamamıştık birbirimizi. **Anlamıyoruz çünkü bu iletişimde amaç ötekini anlamak değil, kendini anlatmak, göstermek, "ben de varım" demek.** Bu yüzden doymak bilmiyoruz. Bunun için internetin başından kalkamıyoruz. Yedikçe acıktırıyor nefsi azdıran teknoloji. Cep telefonlarıyla başladı sanıyorum. Eskiden bir evin telefonu olurdu. Şimdi insanın telefonu var. Telefon cepte taşınan bir telepati organı olunca kendi hayatını yaşamak zor. Sürekli haberleşme halinde "ben" siliniyor. Çünkü yaşanan olayları futbol maçı gibi anında ötekilere aktarınca kendimize has hikâyeyi yazamıyoruz:

> *"… Otobüsteyim, sen neredesin? Akşam ne yemek var? Patronla konuştun mu? Çocuk hastaydı, doktora götürdüm, anjin dedi …"*

Sonra eve gelince konuşacak bir şey yok:

> *"… Günün nasıl geçti? Bütün gün anlattım ya sana! Ya senin ki? Bildiğin gibi …"*

Naklen yayın aracı gibi yaşamak

Her an her şeyi Herkes'le paylaşmak aslında paylaşmayı da engelliyor. "Ben" olmak için bazı insanlarla bazı şeyleri bazen paylaşmam lâzım. Yani Ben'liğimi ancak "öteki" sayesinde

kurabilirim (Bkz. Hucurat 13-18) Zira beynin içinde bir yerlerde "Ben" denen fizikî bir organcık yok. Estetik ve etik tercihlerimizi dahil ederek biz yazıyoruz Ben'in hikâyesini. (Bkz. *Derin Zaman* adlı e-kitap) Her acıda, her sevinçte biraz daha kendimiz oluyoruz. Ama bu zamansız olmuyor. Yani yaşanan objektif olay ile tecrübeye "Bence" anlam verme arasında kısa bir süre geçmeli. Aksi takdirde indî/sübjektif bir "Ben" inşa edemeyiz. İnsan olamayız, humanoid oluruz. Ya da homo-economicus diyelim. Bir para kazanma makinesi. (Bkz. *Liberalizmin Kara Kitabı*)

Cepte taşınan haberleşme organı haberleşmeyi hızlandırınca zamansız kaldık. "Ben" gibi değil herkes gibi haberleşiyoruz. Neden? Fazla hızlı çalışan bir dikiş makinesinde terzi sanatını gösterebilir mi? İç dünyasını dışa vuracak vakit yok, makinenin ritminde objektif bir üretim yapabilir ancak. Çin, Venezuella, Pakistan veya Nijerya'nın geleneksel kıyafetlere bir bakın. Bir de bu ülkelerde dikilen Adidas marka tişörtlere. Zamansızlık ve objektifleşme arasındaki münasebet netleşti sanıyorum.

Zamansızlık yüzünden robotlaşma sorunu yeni değil. Teknolojiden önce de zamanımızı (=Ben'liğimizi) çalanlar oldu. Hayatta kalmanın tek amaç olduğu rejimlerde, devlet terörü altında inleyen toplumlarda da görülür bu. Meselâ Stalin Rusya'sında insanlar robotlaşmıştır. Gizli polisin milleti rastgele tutuklaması yüzünden insanlarda "direniş / risk / suç / ceza" algısı bile kaybolmuş. (Bkz. *Aleksandr Soljenitsin, Gulag Takım Adaları*) Tehditlere göğüs germek, savaşa, ölmeye, öldürmeye de anlam vermek gerekir. Ama tehdit algısı ile ölüm birbirine çok yakınsa korkacak vakit bile bulamaz insan. Düşünmeye vakit yok, üzülmeye, sevinmeye vakit yok. Bu kadar yoğun şiddet de insanı insanlıktan çıkarır; bir cinnet hali başlar. "Normal" bir savaşta kahraman olabilecek insanlar savaş ötesi bir şiddet halinde komşularını ihbar edebilirler. Hatta onları öldürüp yiyebilirler! (Bkz. *Bir et parçası olarak komünist İnsan'ın kıymeti*, *Derin МАЯЖ* adlı e-kitap)

Sırlarımızı paylaştıkça tektipleşiyoruz

Herkesin herkesle her an iletişim halinde olması durumuna gelmemiz zor olmadı: Forumlar, bloglar, FaceBook, Twitter, InstaGram ile hızlandı bu gidiş. İnsanlar giderek daha mahrem görüntüleri paylaşıyorlar. WC aynasında makyajı akmış bir yüz, dağınık yatak odası, ameliyat sonrası karındaki dikişler, tükürürken, yahut dondurma yalarken çok yakından çekilmiş resimler… FaceBook'ta 20 dakikada paylaşılan fotoğraf sayışı 2.716.000!

Diğer yandan mahrem ve namahrem arasındaki sınırın ortadan kalkması bizi şeyleştiriyor. Nasıl? Japon mutfağını, kitapları ve kedileri seviyorum… Ve tabi ki Monteverdi'yi. Benimle aynı zevkleri paylaşan 32.451 FaceBook üyesi varmış ve tamamı 30-50 yaş arası evli erkeklermiş. Ne yapsam 1 olamıyorum. Devletin ve şirketlerin gözünde istatistiksel bir yaratık konumunda yaşıyorum. Vergi mükellefi numaram var, müşteri kodu, banka hesap numarası… Tüketim alışkanlıklarım belli olduğu için o yönde reklâm geliyor: Tatil, çocuk, kitap, DVD… Kısacası özel değilim; Herkes'ten biriyim.

Ama teknoloji değil bizi herkes-leştiren. Bizim teknolojiyle kurduğumuz münasebette bir bozukluk var. Zevklerimizi, nefsanî tercihlerimizi Herkes'le paylaştıkça o kadar da özel

insanlar olmadığımız çıkıyor meydana. TV'deki karı-koca kavgaları, dedikodular… Mahremiyet duvarları alçaldı; Settar değiliz eskisi gibi. Sırlarımızdan soyundukça bir çıplaklar kampına dönüyor dünya. Giyinikken daha özeldik. "Ötekilerin" vücudunu (özel hayatlarını) tahmin edebilirdik ama etmiyorduk. Ma**hrem**di, **h**a**r**a**m**dı, ayıptı. Oysa şimdi selülitli kalçalar, ağdasız bacaklar, gerdan göbek yatıyoruz. Herkes Herkes'e bakıyor ve Herkes'ten farksız olduğunu fark ediyor.

KalabalıkTa yalnızlık, KalabalıkLa yalnızlık

Evet… Aynılaşma, objektifleşme, aşırı haberleşmeden ötürü hissetmeye ayıracak vaktin kalmayışı. Günde 50 milyon tweet atılıyormuş. Bazen bir çocuk istismarı haberi binlerce kez gönderiliyor. Siyasî içerikli mesajların önemli bir kısmı ise kanlı görüntüler, genelde çocuk cesetleri. Filistin'den, Irak'tan, Suriye'den gelen her fotoğraftan sonra insanlar böyle bir şey ilk defa oluyormuş gibi şok geçiriyorlar. Sonra zapıyorlar. Amin Maalouf'un dediği gibi "her şeye üzülen ama hiç bir şeyle tam olarak ilgilenemeyen insanlar". Zannediyorum modernleştikçe objektifleştik. Sayılabilen şeylerin dışında bir mânâ kabul etmiyor aklımız. İnsanlığın "İnsan" tasavvuru görünen / ölçülen / sayılan parçaların derekesine düştü, İnsan şeyleşti. Korkarım böylesi objektif bir cemiyette ahlâk ya da güzellik adına bir şey yapmak da oldukça zor. Zira dış dünyaya sirayet edecek olan iç dünyamızın çiçeklerini sulamıyoruz artık. Robert Musil'in dediği gibi:

> *"… Benlik her gün zemin kaybediyor. Bilmiyorum her şey bilimselleştikten sonra bizden ne kalacak geriye. Galiba hiç bir şey. Ama belki de sahte kimliklerimiz tamamen silindiğinde yeni bir mânâ bulacağız ve bu maceraların en güzeli olacak …" (Niteliksiz Adam, Cilt I, Bölüm 114)*

Bilimselleştikçe silinen "sahte kimliklerimiz" ya da ötekiler sayesinde var olan vasıflarımız diyelim: Kadın, erkek, genç, yaşlı, zenci, beyaz… Robert Musil kısmen haklı. Ben'lik bir vehim, bir illüzyon. Ama gerekli bir illüzyon. Çölde suyu bulana kadar serap da lazım adama. Yoksa yaşaması için bir sebep kalmaz. İnsan hüviyetini idrak etmemiş bir insanı beşerî hüviyetten mahrum edersen o adam delirmez mi? Sabah hedonist, akşam nihilist olmaz mı? Yıldırım çakınca gündüz oldu sanmaz mı?

Objektifleşme, Herkes'in içinde kendini kaybetme korkusunu bir misal ile anlatarak makaleye son verelim: Romanın baş rol oyuncusu, çoğu zaman Musil'in sesi olan Ulrich bir gün tutuklanır ve karakolda ifadesi alınır. "İstatistiksel düş kırıklığı" adını verdiği durumun özeti şudur:

"... Adı, soyadı? Yaşı? Mesleği? İkâmetgâhı? Ulrich sorgulandı. Suçlu ya da masum olduğunun anlaşılmasından önce onu anonim parçalara bölen bir makinenin içine düştüğünü zannetti. Adı ve soyadının hiç bir anlamı yoktu. Onun için duygu yüklü olmakla beraber Ulrich hakkında söylenebilecek en önemsiz şeydi isim ve soyad. Bilimsel çalışmaları mühim insanlarca beğenilmişti ama bilginlere yer yoktu bu dünyada; bu konu üzerine tek bir soru bile sorulmadı. Yüzü sadece "eşgâl" olarak önemliydi. Gözlerinin gri olduğunu hiç düşünmemişti o güne kadar. [...] Sarı saçlı, uzun boyluydu; yüzü ovaldi. Polise göre fiziken ayırd edici bir özelliği yoktu ki o böyle düşünmüyordu. [...] Şahsı ve şahsiyetinin katlanmak zorunda olduğu istatistiksel düş kırıklığını idrak ediyordu. Polisin ölçüler ve objektif verilerle anonimleştirmesi onu Şeytan'ın uydurduğu bir şiir gibi heyecanlandırdı ..."(Niteliksiz Adam, 1ci Cilt, Bölüm 40)

Yaşamak Ben'in hikâyesini yazmaktır

"… Elodie Stevenson aranan bir aktördü. TV dizileri, sinema ve reklâm çekimleri için setten sete koşturmakla geçiyordu günleri. Bir gün Hollywood'un en ünlü yönetmeninden cazip bir film teklifi aldı: Şizofreni tedavisi için akıl hastahanesinde yatırılan ünlü bir kadın oyuncuyu canlandıracaktı. Rolün hakkını verebilmek, gerçek şizofrenlerle hemhal olabilmek için akıl hastahanesine gidip gelmeye başladı. Elodie Stevenson'un günleri hızla geçiyordu. Bir yandan rolünü ezberliyor, bir yandan kocası ve çocuklarıyla ilgilenmek için koşturuyordu. Evi, akıl hastanesi ve TV çekimleri için gittiği setlerde karşılaştığı çok sayıda insan vardı. Hayatı dopdoluydu. […]

Bir müddet sonra Elodie'nin hayatında garip şeyler olmaya başladı: Bazı akşamlar evde dinlenirken kendini film setinde sanıyordu. "Filan deterjan beyazdan daha beyaz yıkar" *gibi bir reklâm sloganı çıkıveriyordu ağzından; bazen de şizofren replikler! Akşam yemeklerinde kendi çocuklarına ve kocasına yabancı gibi baktığı oluyordu. Onların yüzündeki korku ve şaşkınlıktan okuyordu bir tuhaflık olduğunu. Elodie Stevenson film setlerinde rol icabı ona "anne" diyen çocuklarla kendi çocuklarını karıştırmaya başladı. Sarılıp öperken koklamaya doyamıyor, sonra birden* "koş dişini fırçala, ödevlerini yaptın mı?" *diye kızıyordu. İçinden çıkılır gibi değildi. Gerçek Elodie Stevenson kimdi? Hangi adam gerçek kocasıydı? Hangi rol onun gerçek rolüydü? Peki ya "Gerçek" ne demekti? Ben kimdi?*

> *Artık hayatı paramparça olmuştu. Sürekli kanal değiştiren, hiç bir programı sonuna kadar seyretmeyen bir insan gibiydi. Yaşam süresi repliklerle, dekorlar ve günübirlik aktörlerle doluydu. Akıl hastahanesi duvarlarının ne tarafındaydı? Bilmiyordu. Oysa ötekiler ne kadar şanslıydı. Gerçek birer hayatı olan gerçek insanlar. İyi ama… Bütün bu roller arasında kaybolduğunu fark eden kimdi o halde?* "Demek ki rollerdeki BEN'in ötesinde şuurlu bir iç benlik, daha derin bir Elodie Stevenson olmalı" *diye düşündü. Delirmiyordu aslında, kimsenin, kendisinin bile bilmediği Kendi'siyle tanışıyordu. Ben'lerin yerle bir olmuş harabeleri arasında dimdik duran Kendi'siyle …"* (Elodie Stevenson'un Gerçek Hayatı, Frederique Uidour*, 1991)

Işıkla kör olmak

İsimlerin cisimlere nispeti cisimlerin mânâya nispeti gibidir. Madde Mânâ'nın kesafetidir; Mânâ ise maddenin letafeti. Âlim zâtlar böyle izah etmişler. Sıradan insanlar er ya da geç keşfediyorlar bu hakikati. Bazen yavaş yavaş tırmanan bir dağcı gibi, sindire sindire oluyor, hazmediliyor. Bazen tam tersi, hazırlıksız yakalanıyor insan: 8848 metrelik Everest'in tepesine paraşütle atıyorlar adamı. Oksijen maskesi ne gezer? Ayağında plaj terliği, kafasında hasır şapka. Netice? Ya deli oluyor insan ya da bir tür sanatçı.

Açalım: Işıkla tavşan avlandığını duymuşsunuzdur. Gözü kamaşan hayvan bir anda hareketsiz kalıverir. Deliler ve bazı sanatçılar, bir de David Hume gibi kimi filozoflar işte böyle ışıkla körleşip bize ibret olmuşlar. Ben'lik duvarları hiç ummadıkları bir anda yıkılıverince muhafaza edilemeyen gözleri (=akılları) adeta Hakikat'in şiddetinden kamaşmış. (Bkz. Bu konuya odaklı e-kitap: *Sanat Yoluyla Hakikat Bulunur mu?*)

Çünkü eşya ışıkla görülür ama ışığın kendisini, meselâ fotonları göremezsiniz. Benzer şekilde Hakikat'in nuruyla dünyayı, hayatı, gerçekleri keşfederiz. Objektif bulguları indî/sübjektif tercihlerimizle anlamlandırırız. Ama Hakikat'e yönelmek, Ben'liklerin arkasında Kendi'siyle buluşmak ayrı bir meseledir.

Hayatımı yazsam roman olur

Yaşamak bu bağlamda roman yazmak gibi. Her birimiz kendi romanımızı yazarız. Dışarıda objektif / bilimsel / gerçek bir dünya vardır. Bir de içimizde, bize özel, bizi biz yapan iç dünyamız. Tıpkı bir roman yazarı gibi kurgularız. Ailemizi, okul ve iş hayatımızı anlamlandırırız. Başarı, keder ya da yeni bir başlangıç… Bunlar dışarıdan gelen objektif veriler değil bizim tercih ettiğimiz mânâlardır. İtalyan psikanalist Piera Aulagnier'nin dediği gibi:

> *"… Izdırap diye bir şey yoktur, dayanılmaz olan dış dünyadaki olayların içimizde temsil ettiği anlamlardır …"*

"Ben" dediğimizde bir **şey**, yani bir e**şy**a değildir kastedilen. Ben'lik bir me**vhum**dur, **veh**i**m**dir. Değişen haricî dünyada sürekli aynı kalan dahilî bir "Ben" olduğunu **vehm**ederiz:

"Ben Ankara'da doğdum, ben ilk okulu Kastamonu'da okudum. …. evlendim, … korkarım, … severim,…"

Tabi bu "roman yazma" fatura kayıtları ya da bir geminin seyir defteri gibi objektif ve "*factual*" değildir. Yazma sırasında tıpkı sanatçılar gibi tercihler yaparız. Bu etik ve estetik tercihlerle kendimizi inşa ederiz. Meselâ oğlu savaşta ölen iki babadan biri *"şehit babasıyım"* diye gururlanırken diğeri savaş karşıtı gösterilerde *"oğlumu geri istiyorum"* diye haykırabilir. Robert Musil'in sözleriyle ifade edersek:

> *"… Bütün ahlâkî sorgulamalar bir güç sahası içerisinde meydana geliyordu. Tıpkı bir atomun bilkuvve (potansiyel) olarak bütün bileşim ihtimallerini içermesi gibi olayların birbirlerine göre konumları da İyi'yi ve Kötü'yü ihtiva ediyorlardı. "**Ak**" kelimesinin yanına gelen kelimelerin ona mânâ vermesi gibiydi bu: **Ak** gün / kara gün veya suçlunun **ak**lanması aynı şey değildi. Bu sonsuz seçim imkânı bize öğretiyordu ki İnsan, bir imkânlar ve ihtimaller manzumesidir. Mümkün- İnsan, hayatın henüz yazılmamış şiiridir ve tam karşısında, onunla zıtlaşan bir diğer tasavvur vardır: Kopya- İnsan, Gerçek- İnsan, Belirli- İnsan …"* (Niteliksiz Adam, Cilt 1, Bölüm 301)

Musil'in bu satırları yazarken yine de asrına hakim olan pozitivizmden etkilenmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Zira burada ifade bulan "özgürlük" aslında istatistiksel bir serbestlikten ibaret. Yani atomların "davranışlarını" belirleyen kimya, kelimelerin kullanılmasını belirleyen lisan elbette insanların hürriyeti için uygun bir rumuz olamaz. Bir başka deyişle insan hürriyeti önceden belirlenmiş bir labirentte serbestçe yol seçmek değildir. Gerçek hürriyet o labirenti inşa etmektir. Kader ve özgür irade konusunda şu makalelere bakılabilir:

- Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(1)
- Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(2)
- Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(3)

Pencere ışığa vasıta olur, ışık kaynağı değildir

İnsan aklını bir pencereye benzetebiliriz. Odada oturan biri için pencere ışık kaynağı gibidir. Hatta duvarda asılı aynalar olduğunu farz edin. Aynadan ışık alan biri için kaynak aynadır, ayna için kaynak penceredir. Ama Güneş battığı zaman bunların hiç bir faydası kalmaz. Kendisini bile aydınlatamayan bir pencere odayı nasıl aydınlatsın?

Gerçek şu ki Ben'lik bilimsel bir gerçek değil. Yani adına "Ben" diyebileceğimiz 3 gramlık bir beyin parçası, kalpte bir kulakçık veya vücutta şiddetini ölçebileceğimiz 0,5 voltluk bir enerji yok. Bilimsel olarak "Ben" diye bir şey yok. Vücudun tamamına "Ben" dersek bu defa kolu, bacağı kopan bir insanın Ben'liğini yitirmesini de kabul etmemiz gerekir; hatta saçları, tırnakları kesilenlerin, kilo alıp verenlerin hatıralarında, umut ve korkularında, değer yargılarında değişiklik olması gerekir. Oysa Ben'lik ne bu illiyeti (nedenselliği) kabul ediyor ne de bölünmeyi, ölçülmeyi. Ben'lik var ama bilim dışı bir varoluş söz konusu.

İşte Elodie Stevenson'un önce delirmesine, sonra da Kendi'siyle tanışmasına vesile olan şokun sebebi buydu. Yani aklını ışık kaynağı zannetmesi, 5 duyu ile algıladığı dünyayı ve o dünyadaki Ben'likleri, kimlikleri Kendi'siyle karıştırmasıydı mesele. (Bkz. *Marilyn Monroe / Kırık Parçalar*) Sonra birden karanlıkta kaldı. İlk anda çelişkili gözükse de mütevazî bir karanlık Elodie Stevenson'un gözleri (=aklı) için kibirli bir aydınlığa kıyasla daha müsaitti. Zira Hakikat gözle, elle, bilimsel bilgiyle ihata edilecek (kuşatılacak) bir şey değildir. Hakikat görünmez, yaşanır. Robert Musil bir denemesinde şöyle diyor:

> *"… Hakikat elinize alıp cebinize atabileceğiniz bir kristal değil içine düştüğünüz uçsuz bucaksız bir okyanustur …"*

Dipnotlar

(*) Bu alıntının yapıldığı roman ve yazar gerçekte yok, yani tamamen **Uidour**'ma. Okurun hoşgörüsüne sığınarak makalenin ihtiyaçları için ihdas ettik. Fakat sizi duygulandıran ve düşündüren bu satırlar yine de gerçek. Aksini iddia ederseniz yani kitapçılarda bulamayacağınız her **Uidour**'ma romana "gerçekte yok" derseniz "gerçek nedir?" sorusuna verecek net / bilimsel / objektif bir cevabınız olması gerekmez mi? Gerçek parayla satın aldığınız gerçek romanlarda **Uidour**'ma kişiler ve **Uidour**'ma hikâyeler yok mu? Gerçek yazarların gerçekten kurdukları hayaller için ödemiyor muyuz o parayı? Ya siz? Gerçekten var mısınız yoksa gerçek bir romanın hayal mahsulü kahramanı mısınız?

Bu meseleye yeni bir perspektiften bakmak için: Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ (Sadreddin Konevî Hazretleri)

Tüfek icad olunca mı bozuldu mertlik? Yoksa namertler mi icad etti tüfeği?

> *"… Kanunlar dünyadaki en objektif şeyler oldukları için yakında şahsiyet namına hiç bir şey kalmayacak. Sadece anonim vasıfların hayalî bir buluşma noktası. O gün geldiğinde kendinize saygınızı muhafaza etmeniz çok zor olacak …"* (Niteliksiz Adam, Cilt I, Bölüm 101)

1900'lerden bugüne dek yaşanan dünya savaşlarının ve soykırımların şifresi saklı bu satırlarda. Zira kâhin Nostradamus değil konuşan. Bu sözler filozof, mühendis ve edebiyatçı olan Robert Musil'e ait.. İnsanlara "*kendinize saygınızı muhafaza etmeniz çok zor olacak*" derken neyi anlatmak istiyor? Kanun … objektif … anonim … Bu kavramların İnsan'a saygı duymakla ne alakası var? Her şeyi, hayatı, hukuku, insan ilişkilerini kanunlardan ibaret kabul edersek, sadece objektif kavramlarla düşünürsek biz insanlar da anonim varlıklar haline mi geliriz? Anonimleştikçe sorumluluğumuzu (=hürriyetimizi) ötekilere mi devredeceğiz? Yani geleneklere, devlete, piyasaya? Bu eşyalaşma tehlikesi midir kendimize duyduğumuz saygıyı köreltecek olan?

Bilgisinin esiri olan insan: Homo-scientificus

Eskiden cehalet daha kolaydı. Çünkü fizik ve metafizik birbirine karışmıştı. Meselâ çoğu Avrupalı için gerçek bilgi sadece İncil'den ve Vatikan'dan gelebilirdi. Bilim ve teknoloji ilerledi; fizikî alem hakkındaki bilgi arttı. **Ama eşya hakkında bilgilendikçe geri kalan mevzularda çok cahil olduğumuzu da idrak ettik.** Trenleri, telefonu, verem aşısını ve atom bombasını keşfedenler hiç bir yerde Ben'e rastlamadılar. Tabi amaçları bu değildi. Yani fizikçiler, kimyacılar *"Beyin mi yoksa kalp mi? Neredeyim Ben? Vücudumun neresindeyim?"* diye çıkmadılar yola. Ama elektronun hızından kalbin içindeki damarların uzunluğuna, galaksilerin büyüklüğüne kadar her şeyi ôlçünce o bilgileri bilen Ben'in kim olduğunu bilmemek biraz tuhaf kaçtı. Bu yüzden olsa gerek Ludwig Wittgenstein, Martin Heidegger, Søren Kierkegaard ve David Hume gibi bir çok filozof Ben'lik kavramını sorgulamış.

Ancak bunların içinde en önemlisi fizikçi Ernst Mach'ın arayışları. Zira Mach isminden de tahmin edebileceğiniz gibi Mach sayısına adını veren o büyük fizikçi. Akustik, optik, aerodinamik, hidrodinamik ve tıbbî fizyoloji sahalarındaki çalışmaları, Newton'un zaman-mekân tasavvuruna yaptığı itirazların Einstein'in rölativite teorisini etkilemesi vs dikkate değer. Konumuzla ilgili olarak söyledikleri şunlar:

> *"… Biz hiç bir zaman bir maddenin cevherini (alm. Substanz) algılamıyoruz. Hissettiğimiz sadece o cevherin vücudumuzla enerjetik etkileşimidir […]* ***'Benlik bilimsel olarak yoktur'*** *derken onun insan algısında olduğunu, bütün tezahürlerde, hissettiğimiz her şeye nüfuz ettiğini söylemek istiyorum. Algıladığımız dünya cevher değil geçici bir hisler manzumesidir ki renklerden, çizgilerden ve seslerden ibarettir. Gerçeklik sürekli değişim içinde. Sürekli renk değiştiren bir bukalemun gibi. Bizim Ben'liğimiz işte bu tecelliyat (alm. Phänomene) zemininde kristalleşiyor. Doğumdan ölüme kadar sürekli değişiyor …"* (Ernst Mach, Mektuplar)

Göz kendini göremez

Mach Ben'lik ve dış dünya algımız üzerine sadece mektuplaşmakla yetinmemiş. İnsan aklının gücü ve sınırları üzerine de ciddi biçimde çalışmış. Epistemoloji sahasındaki katkılarından dolayı sadece fizikçi değil filozof olarak da büyük itibar gören bir isim. Yandaki resim kısaca "Hislerin Analizi" diye tercüme edebileceğimiz ünlü kitabında yayınlanmış: *Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen*. Dikkat ederseniz dünyayı gören ama kendini göremeyen bir göz var. Daha doğrusu o resimde göz yok. Siz bir gözden baktığınızı tahmin ediyorsunuz. Üst ve alt kiripikler, hatta sağda burun gözüküyor bir parça. Mach bu resime "aynasız otoportre" adını vermiş.

Burnun üzerinden görünen bir sağ el var resmi çizmeye devam ediyor. Diğer yandan objektif bir anahtar deliği yerine sübjektif bir sol gözün tercih edilmesi de manidar. Zira sol gözden yapılan otoportre buna çok benzeyen ama tıpatıp aynısı olmayan bir sağ göz versiyonunu teklif ediyor. Bildiğiniz gibi insan 3 boyutu görmez, iki farklı iki boyut görüntünden 3 boyutu akleder. Bu yetenek ise iki göz arasındaki mesafe sayesinde hayat bulur. Yani "objektif" 3 boyut algısı zihinsel olarak inşa edilen bir kurgudur. Sağ ve sol gözün, iki sübjektif algının akıl yoluyla birleştirilmesinden doğar. Peki Mach neden gözü nazarlarımıza vermiş? Gözden yola çıkarak Ben'liğimizi sorgulayabilir miyiz? Sanırım Ludwig Wittgenstein'ın şu sözleri faydalı olacaktır:

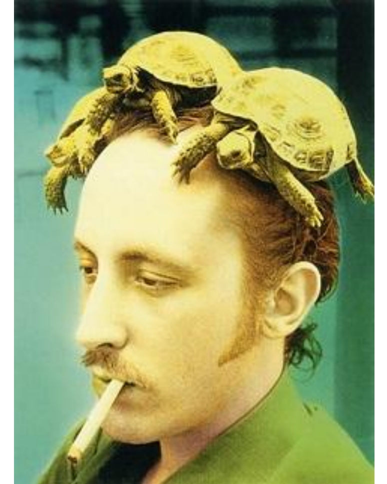
> *"… Fizikî dünyada neden metafizik bir özne yok? Hayatı yaşayan Ben'lik ile hayat arasındaki münasebet göz ile görüş alanı arasındaki ilişkiye benziyor. Gözü hiç bir zaman görmüyorsunuz ve görüş sahası içindeki hiç bır şey gören gözün neticesi değil. Yaşam tecrübesi de Ben'in varlığını ispat etmiyor. Ama kendini görmekten aciz bir göz olmadan görme tecrübesi olmayacağı gibi Ben'lik olmadan da yaşamı tecrübe etmek mümkün değil. Gözü göremiyoruz ama hiç kimse varlığından şüphe etmiyor. Gözü anlamak için görüş sahasına değil gözün nasıl baktığına bakmak gerekir …"*
> (Tractatus Logico-Philosophicus, Önerme 5.633)

Yani Wittgenstein'a göre Ben'liğimizin boşlukta bir yeri ya da ağırlığı ve hacmi yok. Çünkü Ben'lik bilimsel bir varlık değil. Ben'lik dış dünyadaki tecrübelerin, eşyanın, cismanî dünyanın bir parçası değil. Nasıl ki göz dünya dışı bir özne gibi gördüklerimizin dışında kalıyorsa Ben'liğimiz de metafizik bir özne gibi fizikî dünyanın dışında. Mach ve Wittgenstein'ın yaklaşımlarıyla metafizik bir anda gökten yere iniyor. **Rahiplere, imamlara ya da eski Yunan filozoflarına ayrılmış bir sahadan bahsetmiyoruz. Bizzat tecrübe ettiğimiz, son derecede ampirik bir metafizikten bahsediyoruz!**

Görme tecrübesi için göze ihtiyaç olduğu gibi yaşama tecrübesi için de bir Ben'lik lâzım, bu kaçınılmaz. Ama Ben yaşa**N**an bir şey değil, yaşa**Y**an bir şey. Benzeri şekilde görü**N**en değil bizzat gören özneyi yani gözü görmeyiz ama varlığından şüphe etmek saçma olur. Demek ki varoluştan bahsederken cisimlerin fizikî varlığı ile Ben'liklerin metafizik varlıkları arasına fikrî bir sınır çizmek gerekir. Aksi takdirde "görmüyorum, öyleyse yoktur" diyerek sevgiyi, korkuyu, öfkeyi… yaptıklarımıza mânâ veren her şeyi reddetmiş oluruz ki bu da bizi kör değil gözsüz bir pozitivist yapar.

Peki Ben'lik şuurunu yitirmenin siyasî, içtimaî ve ahlâkî neticeleri nelerdir? Bunu da gelecek bölümde araştıralım.

Çünkü o her şeyin fiyatını bilir, değerini değil*

> *"… Yaşamak sadece ihanet ile sadakat arasında bir seçim yapmaktan ibaret olsaydı ne kolay olurdu. Genellikle aynı anda yapılması mümkün olmayan iki sadakat ya da iki ihanetten birini seçmek zorunda kalıyoruz. Ben de böyle çalkantılı olayların arasında bir seçim yapmak zorunda kaldım, Murat ve Tanya da kendi seçimlerini yaptılar. Bilanço? Bir sürgün, bir suçlu ve bir suç ortağı. […] Onu ne mahkûm ettim ne de akladım. Ben bir mahkeme değilim ki.*
>
> *Yargılamıyor muyum insanları? Aralıksız yargılıyorum. Sahte bir korkuyla gözlerini bana dikip 'beni yargılıyorsunuz!' diyenlere de sinir oluyorum. Elbette yargılıyorum sizi. Hem de hiç durmadan. Her şuurlu varlık yargılamak zorundadır. Ama benim mahkûmiyetlerim "sanıklara" zarar vermiyor.*
>
> *Takdir ediyorum ya da tersi. Duyduğum güveni azaltıyorum. Arkadaşlığımı askıya alıyorum yeni bir kanıt beklerken. Yaklaşıyorum, uzaklaşıyorum. Yeni bir şans tanıyorum bazen, bir sünger çekiyorum. "Sanıkların" haberi olmuyor çoğu kez. Yargılamalarımı onlara haber vermiyorum. İnsanları düzeltmeye çalışan ukalâ bir öğretmen değilim ki. Dünyayı gözlemenin üzerimdeki etkisi bir iç diyalogdan ibaret. Kendimle bitmez tükenmez bir mülakat …"*

Bu satırlar Amin Maalouf'un otobiyografik romanından alınma: ***Les Désorientés*** (Yönünü kaybedenler). Maalouf'un anlattığı gibi yaşamak çoğu kez yargılamaktan ibaret. Yeme içmeyi, biyolojik/hayvanî yaşamı kenara koyarsak, bizi "biz" yapan nedir? İnsan'ı hayvandan ayıran, ama aynı zamanda her birimizi özel yapan nedir? Öyle ya, eğer her birimizin kendine has bir kişiliği yoksa, hepimiz büyük bir halk kitlesi içinde, sürüdeki koyunlar gibi eridiysek ve duvardaki tuğlalar kadar sıradanlaştıysak insan olmanın ne kıymeti var?

Seçiyorum, öyleyse varım!

Bu sorgulama her şeyi silip süpürdüğünde geriye sadece şahsî yargılarımızın dayandığı değerler kalıyor. Denebilir ki biyolojik yaşam için de tercihler yapıyoruz: Domatesin kırmızısı, ekmeğin tazesi, maaşın dolgunu, yatağın rahat olanını tercih ediyoruz. Zaten Amin Maalouf da "*Her şuurlu **varlık** yargılamak zorundadır*" diyor. "Her insan" demiyor dikkat ederseniz. Çiçekler yüzlerini güneşe dönmeyi tercih ettikleri gibi kurtlar da boynuzlu koçları değil kolay yakalanan kuzuları tercih ediyorlar.

Kısacası biyolojik tercihler bizi hem diğer insanlarla hem de hayvanlar ve bitkilerle aynı *"şuurlu varlık"* kategorisine sokuyor. Ancak İnsan'ın "oynadığı" ikinci bir tercih sahası var ki hem insana mahsus hem de her birimize "kendisi" olma imkânı veriyor. Bu saha bir yönüyle etik, diğer yönüyle estetik olan hürriyet. Güzel ahlâk ile güzel sanatın temas ettiği insanî tercihlerin sahası**. Topal bir kuzuyu parçalayıp yerken kurt serbest ama kuzuya merhamet etme hürriyeti yok. Kurt hayvanlığa mahkûm olduğu gibi İnsan da hürriyete mahkûm**.

Mükemmel ya da teorik bir İnsan'ı konuşmak iyi de… ortalama bir insan özgürlük ile serbestlik arasındaki farkı anlayabilir mi? Evet. Hem de gayet kolay bir şekilde: Serbestlik söz konusu olunca tercih sayılabilen şeyler üzerinden gerçekleşiyor. Meselâ iki şeyin fiyatına bakarak ucuz olanı seçiyoruz. Bir yırtıcı hayvanın tercihi de avın kaçabilmesi, mesafesi yahut et miktarı üzerinden gerçekleşmiyor mu? Ya özgürlük? İnsanî değerlerin ifade bulduğu tercih sahası? Bu defa sayılamayan değerler arasında bir karşılaştırma yapıyoruz. Amin Maalouf'un tabiriyle "*iki sadakat ya da iki ihanetten birini seçmek zorunda*" kaldığımız zamanlarda serbestçe değil özgürce hareket ediyoruz. Çünkü kendi değerlerimiz giriyor devreye. Herkes gibi okuyan / çalışan / yiyen / içen, insanlardan bir insan olmaktan çıkıp tek / bir / özgün bir insan, tam mânâsıyla kendimiz oluyoruz. Ancak söz konusu değerler kristalleşmiş, mezar taşı gibi mermere kazınmış ilkeler değil. Yaşadıkça değerlerimiz şekil alıyor ama aynı zamanda değerlerimiz yaşamımıza yön ve anlam veriyor. **Ressamlığı kendi resimlerinden öğrenen**, sanat ve güzellik anlayışı resim yaptıkça değişen bir ressama benziyoruz. Robert Musil'in ifadesiyle söylersek:

> *"… Hisler doğumlarını borçlu oldukları değerleri, ilkeleri şiddetli biçimde etkileme temayülünde. Ya onları zayıflatıyorlar ya da kuvvetlendiriyorlar. Hayatın esas yönelimleri, menzilleri dışarıdan gelen ya da dışarıya gidenler. Bu yüzden öfkenin içinde karşı taarruz saklı; arzunun içinde yaklaşmak var; korku ise hem kaçmayı ihtiva ediyor hem donup kalmayı hem de çığlık atmayı. Hislerin indî (sübjektif) olması büyük ölçüde bilkuvve (potansiyel) olarak içinde bulunan eylemlerden kaynaklanıyor. 'Üzgün olduğumuz için ağlamıyoruz, ağladığımız için üzgünüz' diyen Amerikalı psikolog belki biraz abartıyordu. Ama kesin olan bir şey var ki sadece hislerimiz doğrultusunda tepki vermekle kalmıyoruz. Davrandığımız gibi hissetmeyi de çabucak öğreniyoruz. Sebebi ne olursa olsun …"* (Niteliksiz Adam, Cilt II, Bölüm 485)

Tüfekler, mucidler ve namertler

Tercihlerimiz ve hislerimiz arasındaki ilişki insan tabiatına has, bir ülke ya da bir zaman diliminde başlamış değil. Özgürlük ve serbestlik arasındaki fark da öyle. Bir başka deyişle bütün bu saptamalar asrımıza özgü değil; bir kaç asır sonra da geçerli olacak. Ancak yeni olan unsurlar var:

- Teknoloji ve teknik ilerlemenin dönüştürdüğü dünyada yaşayan insanın değerlerinin dönüşmesi,
- Sayılabilen, bölünme kabul eden çoklukların bölünemez olanlara, maneviyata üstün gelmesi, hatta maddî değerlerin yegâne değer kabul edilmesi,
- Siyaset, ticaret, savaş, sanat ve aile dönüşürken insanların tutunacak dallarını kaybetmeleri,
- İnsanların hissettikleri iç değerler ile hayatta kalmak için katlandıkları dış değerler arasındaki uçurum.

"Tüfek icad oldu mertlik bozuldu" sözü bu bakımdan çok ilginç. Zira insanların kılıçla dövüştüğü, öldürmeden önce adamın gözünün içine baktığı bir çağda arkadan vurmak namertlik olabilirdi. Kahramanlık bir değerdi belki. Aman dileyeni affederek büyüklük gösterebilirdi savaşçı. İki kılıç darbesi arasındaki boşluğa biraz merhamet ya da biraz dua sığabilirdi.

Oysa dakikada yüzlerce mermi atabilen tüfeklerin, bir saniyede şehirleri, içindeki insanlarla beraber haritadan silen nükleer silahların dünyasında yok böyle bir boşluk. Çok teknik bir dünya bu ve insan hürriyetinin, insanî tercihlerin ifade bulacağı manevra sahası yok. 21ci asrın zihniyeti insanları içine almak istemiyor sanki. Kapısı olmayan bir eve benziyor çağımız. Sonradan açıklayabildiğimiz olayları yaşayıp geçiyoruz. İstatistikler ve olasılık hesaplarıyla her şey önceden öngörülmüş zaten. Akıllı telefonların dünyasında akılsız insanlar, nitelikli makineler diyarında niteliksiz adamlar çoğalıyor sanki.

Teknolojik serbestlik artınca insanî hürriyet sahası daraldı mı?

Bilim ve teknoloji serbestliğimizi arttırdı, bu bir gerçek. Daha uzak yerlere daha hızlı giderek zamanı ve mekânı büyüttük adeta. Büyük yükleri taşımak, kızıl ötesi ışınlarla karanlıkta görmek… Hayvanların bize rekabet ettiği bir çok sahada onları geçtik. Ancak unutmamak gerekir ki hayvanî / objektif değerler sahasında kazandığımız bu zafer hayvanîdir; insanî değildir. Çünkü 345 metre yükseliğindeki binamız, saatte 1245 km hız yapan uçağımız ve dakikada 234 çocuk öldürebilen makineli tüfeğimiz objektif değerlere göre muzafferdirler. Objektif, ölçülebilen, bölünme kabul eden, dış dünyaya dair değerler bunlar.

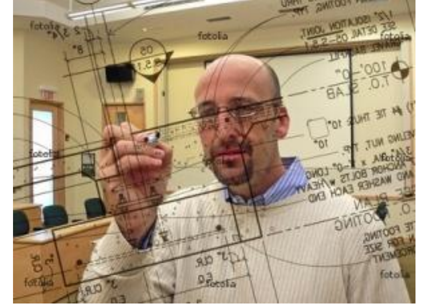
3 yaş altı çocuklar üzerine yapılan bir araştırma bu küçük insanların 100'den fazla markayı bildiğini göstermiş. Çoğu ana dillerini konuşmayı yeni öğreniyor. Sevgiyi, dayanışmayı, inancı, hayatı ve sevdiği insanların ölümünü tatmadan önce Coca Cola, Danone, Mercedes,

Nokia'yı öğrenen bu insancıklar bize göre çok daha objektif değerlerle örülü bir dünyada yaşamayacaklar mı?

İnsan Kendi'si olabilmek için sırtını yasladığı iç değerler ile herkes gibi yiyip içtiği dış değerler arasında kırılgan bir dengede. Ancak denge dış değerler lehine bozuldukça objektif dünya sübjektif dünyayı siliyor. Belki bir çok insan artık indî (sübjektif) alemini, insanî değerlerini savunmaya dahi çalışmıyor. Zira insanlar insan olduklarından dahi haberdar olmayacak bir derekeye düşmüşler. Bir dışli çark, bir yedek parça gibi görüyorlar kendilerini. **Her şeyin fiyatını bilen, hiç bir şeyin değerini bilmeyen bu modern insan geçmişte faşizmin kölesiydi. Bugün ise kapitalizmin.**

Neden böyle bu? Neden dış / objektif / sayısal değerlerin **mutlak** ve **alternatifsiz** değerler manzumesi gibi dayatılmasına karşı direnemiyoruz? Bir önceki bölüme başlarken Robert Musil'in Niteliksiz Adam romanından kısa bir alıntı**[1]** yapmıştık, hatırlatalım:

> *"… Kanunlar dünyadaki en objektif şeyler oldukları için yakında şahsiyet namına hiç bir şey kalmayacak. Sadece anonim vasıfların hayalî bir buluşma noktası. O gün geldiğinde kendinize saygınızı muhafaza etmeniz çok zor olacak …"* (Niteliksiz Adam, Cilt I, Bölüm 101)

Gerçek şu ki hem yaklaşmakta olan totaliter rejimlerin (Nazizim, Stalinizm, Kemalizm, Maoizm…) hem de bugün hâlâ dünyayı kasıp kavuran vahşi kapitalizmin kokusu var bu satırlarda. Fakat "her şey daha kötü olacak" makamından kör bir karamsarlık değil anlatılan. Felâketin sebebini, haliyle çaresini de işaret ediyor müellif. Nedir? Altı çizili 3 kelimeye dikkat edin:

- Kanunlar: Bilimsel, devletsel, şirketsel kanunlar, hatta hikmeti bilinmiyorsa dinsel kanunlar
- Objektif: Kurumsallaştıkça her şeyin herkes için aynı olması: Vicdan yerine fetva, sanat yerine ekol, güzellik yerine uzmanların fikirleri…
- Anonim: Kanunlar dışında yaşama, düşünme ve hissetme sahası bulamayan insanın kurumlar nezdinde oynadığı rollere sıkıştırılması, yedek parça derekesine düşmesi: Vatandaş, asker, işçi, müşteri, yatırımcı…

Kanunların objektif kıldığı bir dünyada İnsan nasıl anonim (=sorumsuz) hale geldi?

Teknolojinin ve modern yaşamın Ben'lik kaybı ile, anonimleşme ile ne ilgisi var? Açalım: Modern devletlerin vatandaşıyız, modern üretim hatlarında veya modern bürolarda çalışıyoruz. Yeme içmemiz de modern: Reklâmlar, alış-veriş merkezleri, kredi kartları… Modern şekilde yaşıyoruz ve modern şekilde ölüyoruz. (Bkz. *Ölüm'ün Evi*)

İnsan hayatını kolaylaştıran modern sistemler tabiatları icabı günlük yaşamın zorluklarını parçalıyor. Meselâ evde tavuk besleyen biri bahçesindeki mısırı veriyordu belki. Tavuğu da kendi kesip, yoluyordu, pişiriyordu ve yiyordu. Bugün çarşıdan aldığımız tavuğun yeminden aşısına, kesilmesinden soğuk hava deposuna kadar her "görev" farklı firmalara, birbirlerini tanımayan yüzlerce farklı işçiye, makineye dağıtılıyor. Sadece özel sektör değil modern

devletin görevleri de proseslere bölünmüş. Karşımıza bazen piyasa, bazen bürokrasi olarak çıkıyor bu sistemler. Kolaylaştırıcı ve parçalayıcı oldukları kadar kuralcı (/kanuncu) sistemler bunlar. Zaten başka türlü çalışmaları da mümkün değil.

Bürokrasi ve piyasanın ortak bir vasfı var: Unutmamak gerek: Adına "üyelik" ya da "/network" denebilir. Vatandaşlık, telefon aboneliği, kredi kartı, demiryolu, kamu ve özel sigorta, elektrik ve gaz dağıtım şebekeleri… Bunlar birey olarak asla yapamayacağımız şeyleri ağ kurmak yoluyla mümkün hale getiriyorlar. Üye sayısının çokluğu sayesinde milyonlarca hatta milyarlarca dolarlık bir hizmet bir kaç dolara satılabiliyor. (Meselâ yapay uydu yoluyla haberleşme, polis, itfaiye…)

Kuralların tarif edilmesi ve uygulanması için her varlık etiketlenip anonimleştirilmek zorunda. Binalar, makineler, hayvanlar ve hatta insanlar. Bu anonimleştirme / objektifleştirme ister istemez insanların "rolleri" üzerinden gerçekleşiyor: Vatandaş, asker, işçi, öğrenci, müşteri… Hatta öldükten sonra bile insan olmak zor: Modern bir şehir mezarlığında *"44 N°lu parselde yatan ölü"* rolündesiniz. (Rollerin sorumluluk şuuruna zarar vermesi hakkında, Bkz. *Jean-Paul Sartre ile Kaliteli bir Ateizme Doğru* adlı e-kitap, "*Ahlâk*" isimli bölüm)

Sorun nerede? Bürokrasi yada piyasa kendi başına sorun teşkil etmiyor. Tıpkı teknolojinin kendisinin sorun teşkil etmemesi gibi. Mesele elbette insanlardan kaynaklanıyor. Eric Fromm'un tabiriyle "özgürlükten kaçmak" isteyen insan sorumluluklarını bazen aletlere bazen de bürokrasi, piyasa gibi örgütlenmelere aktarıyor. Çaktırmadan insanlıktan istifa etmenin modern yolu bu: *"Biz emir kuluyuz, ben bir şey yapamam, kurallar böyle, sistem böyle vs"*. Bunu yaparken de sistemde oynadığı rolün arkasına saklanıyor insanlar. Kuralcı sistemler yüzünden her bir insanın en az özel olan vasıfları öne çıkıyor: Boyu, kilosu, maaşı, doğum yeri, çocuk sayısı… Kendi'miz değil herkes oluyoruz, sürüye bir koyun daha ekleniyor; güdülmeyi bekleyen bir güruhta nizamî yerimizi alıyoruz!

Kendisini ya da bir başka insanı cemiyette bir kaç saatliğine oynadığı bir role indirgemek; İnsan'ı bu yolla **"belirlenmiş"** görmek, ahlâken **"öngörülebilir"** zannetmek… Özgür iradesi yok sayılan bir insandan geriye ne kalır? Ancak et ve kemikten yapılmış bir robot. Bir kez daha israr edelim; burada devlet baskısıyla kısıtlanabilen serbestlikten bahsetmiyoruz. İnsan'ı İnsan yapan özgür iradedir kastettiğimiz. Demokrasinin ve ekonominin konusu, ayrıca hayvanlar ile ortak sahamız olan serbestlik değil (Bkz. *Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür*)

Dipnotlar

(*) Oscar Wilde'ın 1892'de yazdığı 4 sahnelik bir oyun olan Lady Windermere'in Yelpazesi'nden alıntı (*Lady Windermere's Fan*) : Sözün aslı şöyle:

> *"… What is a cynic? A man who knows the price of everything and the value of nothing. And a sentimentalist, my dear Darlington, is a man who sees an absurd value in everything, and doesn't know the market place of any single thing …"*

1° Robert Musil'in bu satırları yazarken acaba politik bir sistemi, komünizmi ya da kapitalizmi hedef mi almıştı? Meselâ Manchester'da yetimleri 18 saat köle gibi çalıştıran İngilizleri, madene inmek istemeyen işçileri kurşuna dizen Amerikalıları mi düşünüyordu? Yoksa Stalin Rusya'sında açlıktan komşularını yiyen Ukraynalıları mı? (Bkz. *Derin MAЯЖ kitabı*)

Bilim'in her şeyi bilemeyeceğini bilmek aklın emaresidir

> *"… Senin benliğinin hakikati, nasıl bu beden olur? Düşünürsen bilirsin ki, bugünkü vücudunun hücreleri, çocukluk zamanındaki hücreler değildir. Onların hepsi zamanla ortadan kalkmış, alınan gıdalardan yerlerine yenileri gelmiştir. O hâlde beden, aynı durumda kalmıyor, halbuki sen hep aynısın. Bu sebepten senin benliğin bedeninle değildir. Beden yok olursa olsun, sen her zamanki gibi zâtınla yaşarsın …"* (Kimyayı Saadet,**كيمياى سعادت**, H.499 / M. 1105)

Evet… Bülbülün sesi güzeldir. Ama bu güzellik ne kuşun ses tellerindedir ne de ses dalgalarının frekanslarında. Bülbülün sesinin güzelliği dinleyenin kulaklarındadır sadece. Ve o güzellik oraya konduğunda daha o bülbül yumurtadan çıkmamıştı bile. İşte bilimin bilemeyeceği şey bu: Bütün'ün kıymeti parçaların toplam kıymetinden fazladır.

Pozitivizmin panzehiri ondan bin yıl önce doğmuş. Endüstri devriminden, Fransız ihtilalinden, iki dünya savaşından asırlar önce bu belânın ilacını, mutluluğun kimyasını ikram etmiş Gazâlî Hazretleri. Bir başka eseri, Tehafüt-ül Felasife (**تهافت الفلاسفة**) bilimsel yöntemler üzerine tefekkürler ihtiva ediyor. Müellif bu sayfalarda tümevarım, illiyet/nedensellik

konusunda David Hume ve Ludwig Wittgenstein'ın henüz sormadığı sorularına cevap veriyor. (Bkz. Derin Lügat maddesi: *Sebep-Sonuç / Nedensellik / İlliyet / Causality*)

Ben sana "bilim adamı olamazsın" demedim, "adam olamazsın" dedim

Sebepler sonuçları "doğurur" deriz çoğu kez. Sanki sonuçlar Big Bang'dan beri sebeplerin içindedir ve dışarı çıkmayı beklemektedir. Bütün Kâinat'ı ve içindeki olayları peş peşe devrilen domino taşları gibi tasavvur ederiz. Takdir edersiniz ki bu mekanik Kaînat me**vhum**u İnsan'ı da bir domino taşı derekesinde **vehm**edecektir. Pozitif bilimlerin sebep-sonuç ilişkilerine tabi olduğu **vehm**edilen İnsan'ın hür olması imkânsızdır. Bir başka deyişle insanlar tabiat olaylarını düzenleyen **objektif**, standart **kanunlar** çerçevesinde hareket eden **anonim** yaratıklar olacaktırlar. (Bu üç anahtar kelimenin etik ve siyasî neticeleri için bkz. *Çünkü o her şeyin fiyatını bilir, değerini değil*)

Bilim adamları şüphecilikten uzaklaştıkları için kendi dogmaları altında ezildiler ve yobazlaştılar. Bugün aklın sesi ile aklı taklid eden nefsin sesini ayırd edemeyen bilim adamları yüzünden bilim tabu haline geldi. Soyut bir "Bilim", sayın Bilim Tanrısı Hazretleri ilahlaşırken bilim adamları da bu yeni dogmalar sisteminin ruhban sınıfı oldu. Oysa eskiden bilim adamları bugünkü kadar kalitesiz değillerdi. Kendi önyargılarına karşı şüpheyle yaklaşabildikleri için uzman oldukları bilimsel disiplini dogmalaştırmıyorlardı. Meselâ akustik, optik aerodinamik gibi bir çok sahada insanlığa hizmet etmiş bir adamın, ünlü fizikçi Ernst Mach'ın şu sözlerine bakalım; Ben'lik ve nedensellik arasındaki eklemlenmeye dikkat edin:

> *"... Nesneyi içinde bulunduğu hareketli ortamdan ayrı düşündüğümüzde ne oluyor? Gerçekte bize daha tutarlı ya da kalıcı gelen bazı hislerimizi sel gibi akıp giden diğerlerinin arasından çekip alıyoruz. [...] Varsayalım ki tabiat benzer koşullarda benzer olayları üretebilsin. Bu benzer koşulları nasıl bulacağımızı bilemeyiz. Tabiat tektir, eşsizdir. Olaylar arasındaki benzerlikler bizim tasavvurumuzdan kaynaklanmaktadır ..."* (Die ökonomische Natur der physikalischen Forschung, 1882)

Evet… Sebep-sonuç ilişkileri zihnen inşa ettiğimiz fikirler midir yoksa bizim dışımızda, kudret sahibi, zamandan ve mekândan münezzeh varlıklar mıdır? Bu sorunun cevabını okurlarımızın irfanına terk ediyoruz. Zira dinleyen anlatandan, okuyan da yazandan ârif olsa gerek. (Yine de bkz. *Şalgam suyu varsa Tanrı'ya lüzum yoktur*)

Fiziksel olayları bilmek ve anlamlandırmak için metafizik bir varoluş elzemdir

Üzerinde konuşmakta olduğumuz Niteliksiz Adam romanından ve müellifi Robert Musil'in fikirlerinden uzaklaşmadan Bilim – Nedensellik – Benlik me**vhum**ları üzerinde düşünmeye devam edelim. Romandaki "esas oğlan" Ulrich bir görüşme esnasında askeri disiplin ve ordudaki emir-komuta zinciri ile pozitif bilimlerdeki nedensellik/determinizm arasında paralellik kuran General Stumm'a şöyle diyor:

> *"… Sadece olayların sık sık tekrar ettiği durumlarda Bilim'den bahsedebiliriz. Ordudakinden daha fazla tekrar ve kontrol olmalı. Küp şeklindeki bir cismin dik açıları saat başı değişirse ona "küp" denebilir mi? Bilim gezegenlerin yörüngelerini inceleyebiliyor çünkü bunlar ateş etme emri almış askerler gibi düzenli hareket ediyorlar. Sadece bir kez meydana gelen olayları asla anlayamayız. Sayısal bir değer alacak, bir isim verilecek olan her şey tekrar etmeli. Mehtabı hiç görmemiş olsaydın onu ilk gördüğünde bir el fenerinden ayırt edebilir miydin? …" (Niteliksiz Adam, Cilt I, Bölüm 85)*

Altı çizili satırlardaki fikirler özellikle dikkate değer. Zira bilimsel bilgiyi "üretirken" en çok kullanılan yollardan biridir tümevarım. Aynı sebeplerin aynı sonuçları doğurduğunu gözleriz. İstisnaları açıklarız ve objektif bir "kanun" koyarız ortaya: Su 100°C'de kaynar, inekler ot yer, bitkiler fotosentez yapar… Ulrich'in dediği gibi olaylar tekrar eder ama o tekrarın farkında olan, tekrarsız ve şuurlu yaşayan bir gözlemci lâzımdır. Geçmişi hatırlayan, geleceği tahmin eden, hatalarından ders çıkaran ve nihayetinde bilimsel gerçekleri bilen bir özne. Sayısal değerleri ölçen, cisimlere, olaylara isim veren bu özne hem fiziktir hem de metafizik. Neden?

- **Fiziktir:** Vücudu, gözleri, kulakları bilimin konusu olan olay ile aynı mekâna ve zamana tabidir. Renkleri, sesleri vs hisleri ile algıladığı için Bura'da ve Şimdi'dedir.
- **Metafiziktir:** Bir bedeni vardır ama o beden değildir. Bilimsel bilgiyi haiz olan insanın bedeni tıpkı gözlediği eşya gibi yenilenir durur ama o aynı kalır. Girişteki paragrafı hatırlayın: "… *O hâlde beden, aynı durumda kalmıyor, halbuki sen hep aynısın. Bu sebepten senin benliğin bedeninle değildir …*"

İnsan'ı sevmek ve eşyayı kullanmak gerekiyordu, yine tam tersini yaptılar

Liberalizm de artık totaliter bir rejimdir

Tanımadıkları insanlara hava atmak için borç parayla ihtiyaçları olmayan şeyleri satın alıyorlar. "Uygarlık" dedikleri şey ilkellikten beter. "Aydınlanma" çağıyla başlamış bir zifiri karanlığın içinde geriye doğru gidiyorlar ve buna "ilerleme" diyorlar.

İndirimli satışlarda birbirini ezen insanlar; yeni çıkan bir elektronik alet için mağaza önünde sabahlayanlar… Batı'nın güneşi galiba gerçekten batıyor.

Kendi ihtiyaçları için değil moda, sağlıklı yaşam, güzellik gibi erişilmez soyut hedefleri satın almak için ömürlerini tüketen bu insanlar bir çok bakımdan 1930'lardaki faşist dedelerine benziyorlar. Bugün torunların tüketim ile doyurmak istediği kimlik ihtiyacını o gün dedeler şiddet ile, ırkçılık ile doyuruyorlardı. Faşizm ve komünizm gibi soyut idealler peşinde koşan bu insan sürüleri Cennet'i gökyüzünden yere indirmek isterken yeryüzünü Cehennem'e çevirmişlerdi. Stefan Zweig 1944'te yayınlanan Dünkü Dünya'da (alm. *Die Welt von Gestern*) Avrupalı halkların topyekün savaşlara gidişini şu kelimelerle anlatmış:

> *"… İtiraf etmeliyim ki halk yığınlarının ayağa kalkışında muhteşem, sürükleyici hatta baştan çıkarıcı bir şey vardı. Savaştan nefret ediyordum ve şiddetten tiksiniyordum ama hayatımı bu ilk günlerin hatırasından mahrum bırakmak istemedim. Yüz binlerce insan barış zamanında asla olmadığı kadar iyi hissediyorlardı kendilerini: O derecede büyük bir dayanışma ruhu vardı. Her bir insan için kendi benliği yüceliyordu. Eski zamanın yalnız adamı değildi artık; bir yığının parçasıydı; Halktı o. O güne kadar kıymetsiz olan şahsiyeti bir anlam kazanmıştı …"*

Totaliter rejimler kimliksiz insanların omuzları üzerinde yükselir

Stefan Zweig haklı. Hızla endüstrileşen Avrupa'da köylüler de hızla işçi haline geliyordu. Doğdukları topraklardan yüzlerce kilometre uzakta, aileden kopuk şekilde yaşamak zorunda kalan bu insanlar köylü halk iken şuursuz bir halk yığını haline geldiler. Kimliksiz ve izolasyon yüzünden Hannah Arendt'in tabiri ile "atomize" olmuşlardı. Savaşa koşmalarının sebebi maddî çıkarlar değildi. Tahammül edilmez olan günlük hayat kavgasına mânâ verecek bir maneviyat arıyorlardı:

> *"… Totaliter propaganda gerçek dünya ile rekabet edebilecek bir dünya kurabilmişti. Çünkü halk yığınları kendi tecrübelerine, gözle görünür, elle tutulur hiç bir şeye inanmıyorlardı. Güvendikleri şey hayal güçleri ve kendi içinde tutarlı, evrensel, soyut ideallerdi. Gerçek hayattan kaçmak bir saplantı haline gelmişti. Gerçek dünyanın karmaşık ve öngörülemez yönlerine tahammülleri yoktu. Basit, anlaşılabilir bir dünya yalanı karmaşık bir dünya gerçeğinden daha cazipti …"* (Arendt, Totalitarizmin Kaynakları, 1951)

Geçen bölümde bilim yobazlığından bahsederken pozitif bilimleri yegâne bilgi kaynağı kabul etmenin İnsan'a bakışımızı bozacağını, gözümüzde İnsan'ın değerinin düşeceğini söylemiştik. *"… insanlar tabiat olaylarını düzenleyen **objektif**, standart **kanunlar** çerçevesinde hareket eden **anonim** yaratıklar olacaktır…"* derken kasdettiğimiz buydu. Ancak bu bozulma sadece teorik ya da itikadî bir bozulma değil. Zira kimlik algısı/arayışı ile şiddet arasında önemli bir bağlantı var. Bilim yobazlığı ve ideolojilerin etkisiyle eşya derekesinde görülen insanlar cemiyet olmaktan çıkıp manipülasyona açık halk yığınları haline geliyorlar. Sıradan insanların şiddete meyilli topluluklar haline gelmesi konusunu inceleyen Sigmund Freud 1921'de şöyle demiş:

> *"… Aidiyet duygusu fazla güçlü olan insan toplulukları olağandışı derecede saf ve dış etkilere açıktır; hiç bir eleştirel yetenekleri yoktur. Böyle bir grubun duyguları her zaman çok basit ve çok abartılıdır. Eğer bir kuşku ifade edilirse ansızın karşı çıkılmaz bir kesinliğe dönüştürülür. Bir antipati belirtisi ise çılgın bir nefrete. Sürü haline gelen böyle bir topluluk üzerinde etki sağlamak isteyen birisinin mantıklı düşünmeye, ikna etmeye ihtiyacı yoktur. Sözlerini en çarpıcı renklere boyamalı, abartmalı ve aynı şeyi durmadan yinelemelidir. […] Bu güruh doğrular ve yanlışlar konusunda hiçbir kuşku taşımaz. […] Güce saygı duyar ve salt bir zayıflık biçimi saydığı nezaketten çok az etkilenir. Kahramanlarından beklentisi güçlülük ve hatta şiddettir. Efendileri tarafından baskı altında tutulmayı ve korkutulmayı isterler …"* (**Sosyal Psikanaliz ve Ego**, alm. Massenpsychologie und Ich-Analyse)

Ben'siz kaldıkça, birbirimize benzedikçe yalnızlık ve saldırganlık artıyor

Evet… Halklar günlük hayatın gerçeklerinden, kendi çıkarlarından ve meşru politik hayattan koparılınca geriye izole insancıklar kalıyor. İzole… haliyle bir lidere, Führer, Il Duce, Ulu Önder ya da Millî Şef'e aşırı derecede sadık fedailer. Zaten totaliter rejimin en çok ihtiyaç

duyduğu insan tipi bu. Meselâ Nazi Almanya'sında Reichsleiter rütbesine kadar yükselmiş, Polonya Kasabı lakaplı Hans Frank'ın şu sözlerine dikkat edin:

> *"… Öyle hareket edin ki her eyleminiz, eğer bilseydi, Führer'in onaylayacağı şekilde olsun … Sınırsız, şartsız, değişmez bir sadakat istiyorum … Sadakatim şerefimdir! …"*

Peki böylesi kör bir sadakat kimden beklenebilir? Normal bir insan lider için ailesini, malını, mülkünü, ait olduğu laik ve dinî cemiyetleri feda edebilir mi? Sosyolog Norbert Elias bu soruya şöyle cevap veriyor:

> *"… Bu derecedeki bir sadakati ancak tamamen yalnızlaşmış insanlardan bekleyebilirsiniz. Aile, dost, iş arkadaşı hatta sıradan tanıdıklarından kopmuş insanlar bunlar. Partiye ya da derneğe ait olmak dışında hiç bir şey ona dünyaya ait olduğu hissini vermiyor …"* (Uygarlık Süreci Üzerine, alm. Über den Prozeß der Zivilisation, 1939)

…

Initium ut esset homo creatus est

"… Normal insanlar her şeyin mümkün olduğunu bilmiyorlar …" (David Rousset)

Hannah Arendt ünlü kitabı Totaliter Sistem'e bu alıntıyla başlamış. Fakat *"her şey mümkün"* sözleriyle ifade bulan hürriyet göründüğü kadar umut verici değil. Zira Fransız siyasetçi ve fikir adamı olan Rousset Alman işgali sırasında direnişe katılmış ve insan tabiatının çirkinliklerini "içeriden" keşfetmiş. Kendi yurttaşları tarafından yakalanıp Almanlara verilmiş, doğup büyüdüğü topraklarda işkence görmüş, toplama kamplarında sürünmüş. Bu konuda yazılmış iki kitabı var Rousset'nin: *L'Univers concentrationnaire* ve *Les Jours de notre mort*.

Evet… Manevî değerler etrafında bir medeniyet inşa edemeyen Batı sadece ve sadece bir kültür coğrafyası olabildi. İnsanî özverilerle kalıcı Barış'a yönelemedikleri için savaş korkusuna ve güç dengelerine dayalı ateşkesler yapabildiler sadece. Soğuk savaş döneminde ortaya çıkan çözümlere(!) bir bakın: NATO, Avrupa Birliği, liberal demokrasi… Özetle Batı son 50 yılda ateşkesten başka bir şey yapamadı ve korkarım bu ateşkes teknik ömrünün sonuna yaklaştı. Neden?

İkinci dünya savaşından sonra Avrupalılar faşizmden, ırkçılıktan ve endüstriyel şiddetten öylesine yılmışlardı ki… Avrupalı ulus-devletlerin meşruiyet zemini olan ulusal kimlikler aynı potada erimeye başladı. Bu erime ve eri**t**me faşizmin yegâne panzehiri olarak sunulan demokrasi adına yapılıyordu. Ama bazen ekonomik kaygılar ve refahtı ön plana çıkan. Siyasî hürriyetler ve ekonomik serbestlik birbirini destekleyecek, Avrupa bir yeryüzü cenneti olacaktı. Ancak sürekli gelişen teknolojinin insan nefsi üzerinde beklenmedik etkileri oldu. İnsanlar barışçı bir proje etrafında **BİR**-leşmek yerine kendi kimliklerini yitirecek şekilde **BİR**-leştiler, **AYNI-**laştılar. İndî / sübjektif/ İnsanî niteliklerinden koparılmış insanlar Robert Musil'in dediği gibi teknik/bilimsel niteliklerden oluşan bir dünyada yedek parça derekesine düştüler. Zira hakları, mes'uliyetleri objektif kanunlarca belirlenen homo-scientificuslar ne bir millet ne de bir ümmet olabilirlerdi. Çünkü sanatsız ve inançsız bu güruh tıpkı bir hayvan sürüsü gibi fayda ve tehdit dışında hiç bir şey hissetmiyordu. Tam da bu yüzden kolektif

kimliklerin yitirilmesi halkları şiddete iten bir faktör oldu. Hannah Arendt'in şu sözleri ile ifade edersek:

> *"…İnsanlık tarihinde bir ilk bu: Bütün dünya halkları ortak bir* ***ŞİMDİ*** *'nin içinde yaşıyorlar. Ehemmiyeti ne olursa olsun, bir ülkede meydana gelen bir hadise diğer ülkelerin halkları tarafından da biliniyor. Her ülke diğer bütün ülkelerle* ***KOMŞU*** *oldu adeta. Ama bu* ***KOMŞU****-luk ve bu* ***ŞİMDİ****-lik ortak bir geçmişe dayanmıyor ve kesinlikle ortak bir gelecek garantisi de vermiyor. İnsanları böylesine* ***BİR****-leştiren, (=homojenleştiren) teknoloji dünyanın yok olmasına yol açabilir. Küresel iletişim tekniklerinin küresel yıkım teknikleriyle birlikte ilerliyor. […] Küresel bir nükleer savaşın yeryüzündeki insan varlığına son verebilme kapasitesi insanlığı* ***BİR****-leştiren en güçlü sembol haline geldi. Bu bağlamda insanlığın birliği ancak yıkım ve tüketimde: Bu birlik küresel yıkımı engelleyecek uluslararası antlaşmalardan değil sadece biraz daha az* ***BİR****-leşmiş bir dünya özleminden müteşekkil."* (Men in Dark Times, 1968)

Mes'uliyet bir ateş topudur. Kim elini yakmak ister ki?

Geçen bölümde sadakat kavramı üzerinde durmuştuk ve totaliter rejimlerin sınırsız bir sadakat ile insanları robotlaştırmasından bahsetmiştik. Adına "sadakat" dediğimiz bu his elbette insanî bir erdem değildi. Sorumluluğunu ve vicdanını yani hürriyetini… kısacası insanlığını Führer'e, Millî Şef'e emanet eden, bilerek ve isteyerek insanlıktan vazgeçenlerin kör sadakatiydi bu.

Bugün demokrasilerin, liberal refah sistemlerinin ürettiği yeni bir tür "sadakat" ile karşı karşıyayız. Her ne kadar şaşırtıcı görünse de refah toplumlarının arsızları totaliter rejimlerin korkaklarıyla benzeşiyor. Sadık olmak suretiyle vicdan transferi yaptıkları sistemler çok farklı. Ama vicdansız kalan insanın robotlaşması, hayvanlaşması hatta silikleşmesi süreci aynı.

Peki bu uçsuz bucaksız sadakat karşılığında lider ve/veya sistem (piyasa, bürokrasi…) halka ne veriyor? Neden insanlar her çağda bu sadakati göstermeye bu kadar istekliler? Diktatörlerin, tiranların şiddetle, işkenceyle elde edemediği sadakati totaliter rejimler nasıl elde ediyorlar? Hannah Arendt bu "değis-tokuş" sistemini şöyle anlatmış Totaliter Sistem adlı kitabında:

> *"… [Lider / sistem] bütün mes'uliyeti bizzat üzerine alır. Sistemin üyeleri ve şeften emir alan herkesin yaptığı iyi/kötü herşeyin sorumluluğu şefindir. Küçük birimlerde, alt seviyelerde görev yapan yöneticilerin her birinde Şef'in şuuru ifade bulur. Küçük şeflerin emirleri, kararları, eylemleri sanki Büyük Şef'in iradesinin ete-kemiğe bürünmüş halidir. Büyük Şef her yerde hazır ve nazırdır. Vicdanın bütünüyle Büyük Şef'e transfer edilmesi çok rahatlatıcıdır. Çünkü kimse yaptıklarından sorumlu tutulamaz, hesap vermek zorunda bırakılamaz …"*

Homo-scientificus (artık) bir insan değildir

Hem kendimizi hem de diğer insanları eşya gibi görmek… Böylesi bir kabulleniş ile yaşamak ne demek? Bilimi, siyaseti, ticareti, eğitimi hatta aile içi münasebetleri maddeci/materyalist

çerçeveden değerlendirmek… ya da değersizleştirmek. Teknik ilerlemeden gözü kamaşan Avrupalılar bütün varlığı eşyadan ibaret sandılar. Metafizik ya da maneviyat… Bilimin tartıp ölçemediği ne varsa çöpe attılar. Haliyle Tanrı'yı ve bu arada "Ben" kavramını da yok ettiler. Panik buradan kaynaklanıyor. Bir başka deyişle bilimsel ve teknolojik sahadaki ilerlemeler doğrudan bir zarar vermedi. Ama pozitif bilimlerin her şeye cevap veremeyeceğini bir türlü kabul etmiyor "modernler". Avrupa'dan ve ABD'den dünyaya sirayet eden bu fikrî hastalık, nazikçe "pozitivizm" değimiz şey İslâm'daki adıyla şirkin allanıp pullanmış hali.

Bir gün pozitivistler bile anlayacak ki bütün Varlık cisimden, maddeden ibaret değil. Cisimler, yani sayılma ve bölünme kabul eden varlıklar dışında da varlıklar var. Üstelik sadece sanat ya da hukuk değil her sahada sağlıklı düşünebilmek için mânâ alemine ihtiyaç var:

> *"… Dostoyevski demişti ki "Tanrı yoksa her şey mubah". Budur varoluşçuluğun başlangıç noktası. Gerçekten de şayet Tanrı yoksa her şeye müsaade var. Bunun bir sonucu olarak insan terk edilmiş. Çünkü ne kendinde ne de kendi dışında tutunacak bir dal bulamıyor. Bir kere mazereti yok. Eğer varlık cevherden (fr. Essence) önce geliyor ise hiç bir şeyi sabit insan tabiatıyla açıklayamayız. Bir başka deyişle determinizm yok demektir ve insan özgürdür, insan özgürlüktür. Diğer yandan Tanrı yoksa davranışlarımızı meşru gösterecek değerler ve emirler de yok demektir. Ne önümüzde ne de arkamızda manevî açıklamalar yok. Yalnız ve bahanesiz bir haldeyiz. İnsan özgürlüğe mahkûmdur derken kasdettiğim bu. Mahkûm çünkü kendi kendini yaratmadı. Fakat diğer yandan özgür çünkü dünyaya atıldığı andan itibaren yaptığı her şeyden sorumlu …"* (Jean-Paul Sartre, Varoluşçuluk bir hümanizmdir)

Sonuç: Niteliksiz Adam Nasıl Kurtulur?

Geçmişteki acılara bakarak insanlığın geleceği hakkında karamsar mı olmalıyız? Bilim ve teknoloji neye yarıyor? İnsanlar birbirlerini öldürmenin daha hızlı ve ucuz yollarını keşfetmek dışında hiç bir şey yapmayacak mı?

İnsan her zamanda ve her zeminde insandır. İster 1930'ların faşist Avrupasından bahsedelim, istersek 2000'li yılların liberal totalitarizminden. Nefsin azgınlıkları kadar ruhun güzellikleri de İnsan'a dair. "İnsan" dediğimiz her cümlede zulüm kadar adalet var. İnsan olan her yerde karamsarlık kadar umut var. Çünkü insan hürriyettir. En vahşi ve en güzel mânâda böyledir bu. Dağların, taşların kabul edemediği emaneti kabul eden İnsan'dır. Zira renkleri gösteren beyazlıklar ise de Beyaz'ı gösteren siyahlıklardır, **zulm**ettir. İnsan'daki **zulm** edebilme hürriyeti Nûr'u tercih eden insanları yükseltir ve yüceltir. Bu yüzden en karanlık gecenin ardından en parlak şafakların geleceğini düşünüyorum. Arendt'in Totaliter Sistem'i bitirirken yazdığı umut dolu satırları hatırlayalım ve kitabımızın perdesini örtelim:

> *"… Fakat bir de şu gerçek var ki tarihte her son yeni bir başlangıca gebedir; bu başlangıç sonun vaadi, verebileceği yegâne mesajdır. Başlangıç, bir vakıa olmadan önce İnsan'ın doruk noktasındaki hürriyetidir. Aziz Augustin'in (*) dediği gibi "**Initium ut esset homo creatus est**" (Başlangıç olsun diye yaratıldı İnsan). Bu başlangıç her yeni doğum ile garanti edilir, gerçekte her insandadır …"*

(*) Aziz Agustin, De Civitate Dei, M.S. 413